

Sovyetler Birliği Ekseninden Avrupa Birliği Üyeliğine: Doğu Avrupa Ülkelerinde Ekonomik ve Siyasal Dönüşümün Analizi*

Dilek Karadeniz**

** Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 61080 Trabzon, TÜRKİYE.
e-posta: krdnz.dilek@mail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6390-4718>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş Tarihi: 18.06.2019
Kabul Tarihi: 30.09.2019
Çevrimiçi Kullanım
Tarihi: 12.02.2020
Makale Türü: Araştırma makalesi

Anahtar Kelimeler:

Doğu Avrupa Ülkeleri,
Avrupa Birliği,
Sovyetler Birliği,
Entegrasyon.

ÖZ

Doğu Avrupa ülkeleri II. Dünya Savaşı'nda Sovyet işgaline maruz kalmış ve Sovyetler Birliği tarafından serbest ticaret sistemi yerine merkezi planlı ekonomik sistemi uygulamaya zorlanmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri tarafından Sosyalist sisteme yönelik ayaklanma ve isyanlar gerçekleştirilmiş fakat Soğuk Savaş dönemi boyunca bu devletler Sovyetler Birliği'nin baskısı altında kalmıştır. 1980'lerin ikinci yarısı ile 1990'ların başında uluslararası konjonktürde meydana gelen boşluktan faydalanan Doğu Avrupa ülkeleri birer birer sosyalist sistemden ayrılmıştır. Bu yeni düzenin istikrarlı bir şekilde devam edebilmesi için ekonomik ve siyasal bakımdan bir dönüşüme ihtiyacı olan Doğu Avrupa ülkeleri, Avrupa Birliği'nin desteğini sağlamak istemişlerdir. Bu çalışma, Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalist yönetim etkisine girmesi ile Avrupa Birliği üyeliğinin gerçekleştiği tarih olan 2004 yılları arasında meydana gelen ekonomik ve siyasal ilerlemenin analizini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla sosyalist sistemin Doğu Avrupa ülkelerine yerleştirilmesi ile bölgede meydana gelen değişim, baskı ve tepkiler incelenmiş ve Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde alınan destekler ve karşılaşılan problemler taraflar açısından analiz edilmiştir. Çalışmada tarihsel ve karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda sosyalist dönem sonrasında Doğu Avrupa ülkelerinde sosyal ve ekonomik alanlarda ilerlemenin kaydedilmiş olduğu ve Avrupa Birliği'nin dönüşüme olumlu yönde katkı sağladığına dair bulgular elde edilmiştir.

From the Axis of the Soviet Union to the Membership of the European Union: Analysis of Economic and Political Transformation in Eastern European Countries

ARTICLE INFO

Received: 18.06.2019
Accepted: 30.09.2019
Available online: 12.02.2020
Article Type: Research article

ABSTRACT

Eastern European countries were exposed to Soviet occupation in the Second World War and were forced by the Soviet Union to implement a centrally planned economic system instead of a free trade system. Although revolts against the Socialist system were carried out by

* Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 28.06.2018 tarihinde kabul edilen, 'Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Demokratikleşmesine Avrupa Birliği'nin Etkisi' başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2020.6.1.001>

Keywords:

Eastern European
Countries, European
Union, Soviet Union,
Integration

Eastern European countries, during the Cold War period these states remained as satellites of the Soviet Union. Eastern European countries, which benefited from the gaps in the international conjuncture in the second half of the 1980s and early 1990s, were separated from the socialist system one by one. Eastern European countries, which needed economic and political transformation in order to maintain this new order in a stable manner, wanted to get the support of the European Union. This study aims to reveal the analysis of the economic and political progress that occurred between 2004 when the Eastern European countries became influenced by the socialist administration and the date of European Union membership. European Union influenced the transformation with the economic supports in addition to these political dynamics. For this purpose, the changes, pressures and reactions occurred in the region with the placement of the socialist system in Eastern European countries were analyzed and the support and problems encountered during the integration process to the European Union were analyzed. Historical and comparative analysis method was used in the study. As a result of the investigations, it has been found that social and economic progress has been made in Eastern European countries after the socialist period and that the European Union has contributed positively to the transformation.

1. Giriş

1917 yılında Çarlık rejiminin yıkılması ve yerine sosyalist sistemin gelmesi ile uluslararası alanda dengeleri değiştirecek yeni bir dönem başlamıştır. Sosyalist sistem fikri anlamda dünyanın birçok bölgesini etkilemiş fakat asıl etkisini II. Dünya Savaşı'ndan sonra somut olarak göstermiştir. Dünya ABD ve SSCB'nin başat konumda olduğu iki kutuplu bir şekle bürünmüş ve iki taraf arasında oluşan rekabet ortamında Sovyetler Birliği nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği, Avrupa ile sınır bölgesi olan Doğu Avrupa ülkelerinden askeri birliklerini hemen çekmemiş ve bölge ülkelerinde Komünist Parti yönetimlerini oluşturmuştur. Doğu Avrupa ülkelerinde muhalefet partileri dağıtılmış, tek partili sistemler oluşturulmuş, basın özgürlüğü kısıtlanmış ve ekonomi çökme noktasına gelmiştir. Bölge halkı ortaya çıkan kötü yönetime yönelik olarak dönem dönem ayaklanma türü tepkiler göstermiş fakat Sovyet askeri birlikleri tarafından bastırılmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması, Gorbaçov'un glasnost ve perestrojka politikaları, sermayenin tükenmiş olması ve halktan gelen büyük tepkiler sonucu Doğu Avrupa ülkeleri birer birer sosyalist sistemden ayrılmıştır.

Doğu Avrupa ülkeleri bulunduğu konum nedeniyle Avrupa ve Sovyetler Birliği açısından her daim önem arz etmiştir. Bu sebeple Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalist sistemden ayrılması bu ülkeler ve özellikle de diğer Avrupa ülkeleri açısından tehlikenin geçtiği anlamına gelmemiştir. Zira sosyalist sistem ile birlikte Doğu Avrupa ülkeleri merkezi planlı ekonomi ile yönetilmiştir. Bu ülkelerin Sovyetler Birliği'nin devamı olarak kabul edilen Rusya'nın nüfuzu altına tekrar girmemesi amacıyla Avrupa Birliği harekete geçmiş ve Sovyetler Birliği'nden ayrılan bu ülkelere üyelik için olumlu bir tutum sergilemiştir. Fakat Avrupa Birliği'nin bu tutumuna karşılık Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe üyelikleri planlandığı gibi kolay olmamıştır. Ekonomik ve siyasal anlamda Doğu Avrupa ülkelerinin mevcut Avrupa Birliği üyelerine uyum sağlayabilmesi ve Birliğin standartlarını düşürmemesi maksadıyla Avrupa Birliği ekonomik yardımlar gerçekleştirmiş ve Kopenhag kriterlerini oluşturmuştur. Bu kriterler doğrultusunda Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa Birliği'ne üye olabilmek amacıyla ekonomik ve siyasal dönüşümler yaşamışlardır.

Uluslararası alanda demokrasi ölçümleri yapan Freedom House ve Polity IV Veri Serisi türü endekslerde Doğu Avrupa ülkeleri demokratik ülkeler arasında yer almıştır. Dünya Bankası rapor ve verilerine göre, Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik değerleri AB üyeliği sonrası değişim göstermiştir. Sayısal göstergelerin olumlu sonuçlarının aksine üyeliğin getirdiği bir takım olumsuz problemler de mevcuttur. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği üyeliği ile ekonomik ve siyasal anlamda ilerleme kaydedip kaydetmediğini ortaya koymaktır. Ekonomik ve

siyasal anlamda ilerleme sorusuna cevap arayan çalışma, AB'nin ilerlemeyi tetiklediği denencesine dayanmaktadır. Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Doğu Avrupa'nın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi ve sosyalist sistemin bölgeye nasıl yerleştirildiği incelenecektir. İkinci bölümde Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalizmden ayrılması devrim ve demokratikleşme hareketleri ile birlikte analiz edilecektir. Üçüncü bölümde Sovyetler Birliği yörüngesinden çıkan Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne giriş süreci karşılıklı etkileşimler açısından incelenecektir. Sonuç kısmında Doğu Avrupa ülkelerinin ve Avrupa Birliği'nin ekonomik ve siyasal gelişmeler olumlu ve olumsuz sonuçları ile birlikte karşılaştırılacaktır. Çalışmada bahse konu olan Doğu Avrupa ülkelerinin öncesinde Sovyetler Birliği uydu ülkesi olması ve sonrasında Avrupa Birliği üyesi olması esas alınmıştır.

2. Doğu Avrupa ülkelerine sosyalizmin yerleştirilmesi

2.1. Sovyet sistemi merkezi planlı ekonomi

20. yüzyılda gerçekleşen en önemli olaylardan biri Çarlık rejiminin yıkılıp yerine sosyalist sistemin kurulması olmuştur. 1917 yılında Çarlık rejimi yıkılmış ve yerine daha önce uygulanmamış farklı bir sistem olan Sosyalist sistem kurulmuştur. Sosyalist sistemde üretim araçları kamuya ait kabul edilmektedir (Şahin, 2002, s. 36-37). Üretim araçları insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile toplum yönetimini elinde bulunduran organ tarafından üretime tahsis edilmektedir. Sosyalist sistem dünyadaki mevcut siyasal ve ekonomik sisteme alternatif bir sistem getirmiştir. Bu sistemde Merkezi Ekonomik Planlama (MEP) uygulanmaktadır. Üretim faktörleri tek bir merkezden kontrol edilmekte ve dağıtımdan da yine merkez sorumlu kabul edilmektedir.

MEP, ekonomik problemlerin çözümünde devlet müdahalesi olmayan serbest piyasa ekonomisinin aksi özelliğine sahip bir ekonomi sistemidir (Ulutürk, 2001, s. 132). 19. Yüzyılda kapitalizmin oluşturduğu toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldıracığına yönelik bir iddia ile geliştirilmiştir. Sovyetler Birliği liderleri, planlanmış ve merkezden yönetilen bir ekonominin Batılı bir piyasa ekonomisinden daha rasyonel olduğunu öne sürmüşler fakat uygulamadaki sonuçlar bu iddiayı çürütmüştür (Roskin, 2007, s.346).

Sosyalist sistemde üretim araçlarının mülkiyeti her daim devletin elinde tutulmaktadır. Hangi malların üretileceği ve üretilen malların ne kadar üretileceği devlet tarafından önceden belirlenmektedir. Bu sistemin en büyük özelliklerinden biri rekabetin olmamasıdır. Bu bağlamda reformlara yönelik olarak kayıtsız bir sistem yaratılmıştır. Bu durum zaman içerisinde ürünlerin kalitesinin düşmesine ve yaşam kalitesi bakımından DAÜ'nün Batı'nın çok gerisine düşmesine neden olmuştur. Tüketim mallarının üretimi ikinci plana atılarak, sadece endüstriyel üretime odaklanılmıştır. Bu nedenle sistem büyük bir kıtlık yaratmıştır. Mal ve hizmetlerde tüketicilerin tercihlerinden çok devleti yönetenlerin tercihleri söz konusu olmuştur. Üretilen ürünlerin miktarının merkezden belirlenmesi bazı ürünlerin fazla, bazı ürünlerin ise yetersiz üretilmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda bulunamayan ürünler için ikinci bir piyasa, yani karaborsa oluşmuştur. Yanlış istihdam politikalarının sonucu olarak niteliksiz işgücünün varlığı, DAÜ'lerin refah düzeyinde gerilemeye sebep olmuştur (Kavukçu, 2008, s. 4). Sistem 1924-1953 Stalin yönetimi altında saf olarak uygulanmıştır. Fakat Stalin'in ölümünün ardından gelen liderler Sovyetler Birliği'ndeki stalinist yapıyı yok etmek istemişlerdir.

2.2. Sovyetlerin Doğu Avrupa'yı işgali

II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın doğusu, Sovyetler Birliği ordusu tarafından ele geçirilmiş ve böylece II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasının ardından üç yıl içinde Sovyetler Birliğinin etki alanı içinde kalan sekiz ülkede (Arnavutluk, Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Yugoslavya) Marksist-Leninist partiler siyasal iktidarı ele geçirmişlerdir. Komünist hareketin zayıf olduğu bu ülkelerde sosyalist rejimlerin kuruluşunda Sovyet askeri varlığı önemli pay sahibi olmuştur (Horvath, 2006, s. 552). 1947 yılında barış anlaşmalarının imzalanmasıyla Sovyet askerlerinin bu ülkelere çekilmesi gerekmiştir. DAÜ', komünist iktidarlara sahip olmasına rağmen Sovyetler güçlü muhalefete sahip bu ülkelere muhalefeti bertaraf edip komünist rejimleri tam anlamıyla yerleştirmeden çekilmek istememiştir. Bu amaçla bu ülkelerdeki muhalefet liderleri vatana ihanet suçlamalarıyla tutuklanmış veya ölüme mahkûm edilerek saf dışı bırakılmışlardır. Uygulanan bu yöntem ile DAÜ komünist partinin yönetimi altına girmiştir. Bu tarih itibariyle

Sovyetler Birliği'nin'in ekonomik, siyasal ve sosyal girişimlerle bu ülkeleri kendine bağımlı kılmaya çalıştığı görülmektedir.

Sovyet işgaline maruz kalan Doğu Avrupa ülkeleri, serbest ticaret sistemlerinden çıkartılarak MEP sistemini uygulanmaya zorlanmışlardır. Sovyetler Birliği işgal ettiği bölgelerde izlediği politikalarla bir takım yapılar oluşturmuş ve bu yapılarla Doğu Avrupa ülkelerini kendine bağımlı hale getirmiştir. Bu yapılar: Cominform, COMECON (CMEA) ve Varşova Pakti'dir.

Cominform (The Communist Information Bureau- Komünist Bilgilendirme Bürosu), 1947 yılında Doğu Avrupa'da bulunan sosyalist ülkelerdeki politikaları koordine etmek için kurulmuştur. Cominform'un amaçları işçilerin yerleşkesi olan Sovyetler Birliği'nin savunulması, Amerikan emperyalizmine karşı mücadele etmek ve bütün dünyaya yayılmış bir Sovyetler Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Cominform, I. II. ve III. Enternasyonelin devamı niteliğinde görülmektedir (Claudin, 1990, s. 310). Ancak 1956'da ortadan kalkmıştır.

COMECON, 1949 yılında Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bölgesel bir örgüttür. Görünüşte sosyalist ülkeler arasında karşılıklı yardımlaşmayı gerçekleştirmek için kurulsada, aslında Sovyet Rusya tarafından, sosyalist ülkelerin ekonomilerini kendisine entegre etmek ve bu ülkeler üzerinde ekonomik hakimiyet oluşturmak için kullanılmıştır (Armaoğlu, 2010, s.585). COMECON etkin bir dış politika, bu politikayı desteklemek için ağır sanayi içerisinde ileri düzeyde üretim, endüstri ve tarım alanında işçi sınıfına yönelik katı düzenlemeler ve son olarak da üreten kesimin etkin üretim güçlerini devam ettirebilmesi için tarımsal ürünün fazla verilmesi gibi başlıca hedefler üzerine kurulmuştur (Kavukçu, 2008, s. 5). Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Polonya'dan oluşan COMECON, sonrasında Moğolistan, Doğu Almanya, Vietnam, Arnavutluk, Küba ve Yugoslavya'yı da üyeliğe kabul etmiştir. Sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde çöküşüyle beraber Şubat 1991 yılında örgüt feshedilmiştir.

Varşova Pakti, 1955 yılında Batı Almanya'nın NATO'ya katılması sonucu Sovyetler Birliği'nin önlem almak amacıyla kendi uydularını etrafına toplamasıyla oluşturmuştur. NATO'ya Batı Almanya'nın girmesi Sovyetler Birliği tarafından ileride oluşacak bir savaş tehlikesi olarak algılanmıştır. Bu ittifaka Sovyet Rusya, Polonya, Arnavutluk, Bulgaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Romanya katılmıştır. Varşova Pakti, NATO'nun aksine güvenlik adı altında üyesi olan ülkelere de askeri müdahalede bulunabilmektedir. 1956 Macar Ayaklanması, Çekoslovakya'daki Pilsen Ayaklanması ve Polonya'daki Poznan Ayaklanması buna en iyi örnektir.

2.3 Doğu Avrupa'da Sovyet yönetimine karşı ayaklanmalar

Stalin'in 5 Mart 1953 yılında ölümü, Sovyet Rusya'da dört yıl sürecek iktidar boşluğunun başlangıcı olmuştur. Meydana gelen bu boşluk DAÜ'deki sert sosyalist yönetimlerin yumuşamasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde alınan kararları takiben uydu devletlere yönelik politikada değişim başlamıştır. Doğu Avrupa'daki ilişkiler yumuşatılmaya çalışılmış ve bu yumuşatma ortamında oluşan hava kısa zaman içerisinde etkisini göstermiştir (Yücel, 2011, s. 642). Tarım ürünleri ve tüketime yönelik ürünlerin aksine ağır sanayi yatırımları desteklenmiş ve bu durumda da yaşam seviyesinde belirgin bir düşüş yaşanmıştır (Uslu, 2008a, s. 133). Fakat DAÜ'lerin milli ve tarihi durumları göz ardı edilerek oluşturulan Sovyet düzenine karşı, Stalin'inden sonra tepkiler ve isyanlar ortaya çıkmıştır.

2.3.1. 1956 Macar milli ayaklanması

Sovyetler Birliği'nde Stalinciliğin tasfiye edilmesi, Macar halkına cesaret ve ilham vermiştir. Macar halkı 1953 yılında göreve gelen ve iki yıl görevde kalan Imre Nagy'nin tekrar göreve gelmesi, Nagy'i görevden alan Stalinci Matyas Rakosi'nin görevi bırakması ve Sovyet işgalinin sona ermesi talebiyle sokağa inmiştir. Macar Milli Ayaklanması'nda temel neden ekonomik sorunlar olarak kabul edilmektedir. Nagy yönetimdeyken komünist olmayan bir koalisyon hükümeti kurmuş, komünizmin birçok sert yapısını yumuşatmış ve tüketilen malların üretilmesine hız vererek, ekonomik sıkıntıların halk üzerindeki etkisi azaltmaya çalışmıştır. Nagy'i tekrar isteyen rejim karşıtı göstericilere karşı yönetim şiddet kullanmaya başlamış, bazı göstericilerin hayatını kaybetmesiyle Macar Milli Ayaklanması başlamış ve isyan Budapeşte'den ülkeye yayılmıştır.

Macar Milli Ayaklanması Sovyetler Birliği için milli bir sorun olmuştur. Öyle ki 12 gün gibi kısa bir sürede gerçekleşmiş ve Kremlin'i temelinden sarsmıştır (Uslu, 2008b, s. 175). Sovyetler Birliği gelişmelerden endişe duyunca Rakosi'yi Moskova'ya çağırılmış ve yerine Imre Nagy'yi yeniden başbakan yapmıştır (Horvath, 2006, s. 553). Fakat Nagy'nin tekrar göreve gelmesi halkı sakinleştirmemiştir. Nagy, 30 Ekim günü çok partili düzeni ilan etmiş ve 1945'teki duruma dönüşü duyuran bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın ardından eski partiler yeniden kurulmaya ve yeni partiler ortaya çıkmaya başlamıştır (Uslu, 2008a, s. 142). Sovyetler Birliği tanklarının 29 Ekimde Budapeşte'den çekileceği açıklanmış fakat Sovyetler Birliği tankları bu tarihte çekilmemiş aksine Budapeşte'yi tamamen sarmıştır. Bunun üzerine Imre Nagy 1 Kasım'da Sovyetler Birliği'nin Varşova Paktını ihlal ettiği gerekçesiyle Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan çıktığını ve tarafsızlığını ilan ettiğini duyurmuştur (Crump, 2016, s. 8). 4 Kasım 1956 günü 6 000 Sovyet tankı Macaristan sınırlarına girmiş, hafif silahlarla donanmış ayaklanmacılarla sokak çatışmalarına girmiş ve Sovyet askerleri ayaklanmayı bastırarak 32 000 Macar'ın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Aytek, 2016). Böylece 1956 Macar milli ayaklanması kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Berry, 2007, s.11). 16 Haziran 1958'de Nagy ve ekibinden üç kişi idam edilmiştir.

Janos Kadar, 7 Kasım 1956'da Moskova tarafından hem hükümet başkanı hem de parti lideri olarak atanmıştır. Kadar Nagy gibi temel kuralları ihlal etmeden sistemi islah etmeye çalışmıştır. Kadar iktidara geldiği ilk zamanlar özgürlükçü ve adaletli gibi davranmaya çalışmış, fakat birkaç ayda yönetimini sertleştirmeye başlamıştır (Zidek, 2014 s. 57). 15 Aralık 1956'da Sovyet Birliği tankları Budapeşte'den çekilmiştir. Takip eden yıllarda baskı artmış, 1963 ve sonrasında baskı azaltılmış ve ekonomik gelişime odaklanılmıştır. Ülkede yaşam standardı ilerleyen yıllarda Kadar'ın çalışmalarıyla yükselmiştir. 1956 sonrasında Macaristan'da işçi sınıfı mücadelelerinde hiçbir büyük canlanma görülmemiştir. Bu, Kadar rejiminin yaşam standartlarında tedrici bir yükselmeyi gerçekleştirmekte sağladığı başarının bir sonucu olarak görülmektedir (Zarakoğlu, 1990, s. 303). Ancak dış ticarete yüksek ölçüde bağlı olan Macar ekonomisi 1973-74 petrol krizinden olumsuz olarak etkilenmiştir. 1978 yılında dış ticaret açığı rekor seviyeye ulaşmış ve 1980'de fiilen negatif büyüme yaşanmıştır. Yaşam standartlarının düşmeye başlamasıyla Macar işçi sınıfı ekonomik durgunluğun sıkıntısını ve kazanma gücündeki düşüşü hissetmeye başlamıştır (Zarakoğlu, 1990, s. 303).

2.3.2. Prag Darbesi'nden Prag Baharı'na

II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgali altında olan Çekoslovakya, 1945 Mayıs'ında Sovyetler Birliği tarafından büyük ölçüde ele geçirilmiştir. Savaş sonrası Sovyetler Birliği, bu topraklardan çıkmamış, 1945-1948 yılları içerisinde Çekoslovakya'yı adım adım Sovyetler Birliği uydu haline getirmiştir. 1918 yılında kurulan Çekoslovakya bu tarihten itibaren totaliter veya otoriter bir yönetim tarzına maruz kalmamıştır. Bu nedenle Çekoslovakya Komünist Partisi ülke siyasal hayatının bir parçası haline gelmiştir. Bu durum, Çekoslovakya'nın Nazi Almanya'sı işgalinden kurtulmasından sonra sosyalistlerin nispeten siyasal bir meşruiyete sahip olmalarına zemin hazırlamış; sonuç olarak, Komünist Parti iktidarı ele geçirmiştir. Çekoslovakya'da yaşananlar diğer örneklere göre daha hızlı ve sorunsuz olmuştur (Uslu, 2008b, s. 151).

1946 seçimleri sonrasında yeni koalisyon hükümeti Komünist Parti Genel başkanı Klement Gottwald başkanlığında kurulmuştur. 1948 başında komünistlerin polis teşkilatından sekiz polisin görevlerine son vermeleri üzerine, komünist olmayan bakanlar bu durumu protesto etmek amacı ile istifa etmişlerdir. Bakanların amacı seçimlerin tekrardan yapılması ve güçlenen sosyalizmin önüne geçmektir. Fakat seçim listelerine sadece sosyalist adaylar girmiş ve yönetim tamamen sosyalistlerin eline geçmiştir. Böylelikle Prag Darbesi gerçekleşmiştir.

Stalin'in ölümünden birkaç gün sonra 14 Mart 1953'te Çekoslovakya Komünist Partisi lideri Klement Gottwald ölmüş, yerine Antonin Zápotocky Cumhurbaşkanı ve Antonin Novotny'de Parti Genel Sekreteri olmuştur. Novotny Stalin yanlısı olması nedeniyle destalizasyon 1953-1956 yılları arasında Çekoslovakya'da görülmemiştir. Gottwald döneminde diğer Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Çekoslovakya'da da ağır sanayinin geliştirilmesine dayalı bir ekonomi politikasının izlenmesi sonucu, tüketim mallarına gereken önem verilmemiş ve işçilerin yaşam standartlarında düşüş yaşanmıştır (Uslu, 2008b, s. 156). Ekonomi gittikçe kötüleşmiş ve enflasyon artmıştır. Hükümetin enflasyonu dizginlemek amacıyla aldığı önlemler halk ve işçilerin daha fazla zarar etmesine yol açmış

ve büyük bir tepki ile karşılanmıştır. 1 Haziran'da Pilsen şehrinde bulunan Lenin fabrikalarındaki 5000 işçi sokaklara dökülüp gösterilere başlamış ve Pilsen'de işçiler belediye binasını basıp yağma etmiştir. Başka fabrika işçilerinin katılmasıyla gösteriler ayaklanmaya dönüşmüştür. Ayaklanmayı durdurması amacıyla gönderilen güvenlik kuvvetleri göstericilerle birlik olmuştur. Novotny bu ayaklanmayı bastırmak için Kruşçev'den yardım istemiş ve Rus ordularının müdahalesiyle ayaklanma bastırılmıştır. Güç kullanılarak bastırılan gösteriler sonrası ayaklanmaya öncülük edenler çalışma kamplarına gönderilmiştir.

1968 yılının Ocak ayında Çekoslovakya Komünist Partisi Merkez Komitesi, Antonin Novotny'ye güvensizlik oyu vermiş ve Alexander Dubcek'i Parti Sekreteri olarak Novotny'nin yerine getirmiştir. Dubcek reformist bir yapıya sahiptir ve gelişile Çekoslovakya'da Prag Baharı başlamıştır. Aslında Prag Baharı'na götüren reform süreci 1960'ların başında başlamıştır. 1960'ların reform dalgası Çekoslovakya'nın siyasi, toplumsal ve ekonomik yaşamı üzerinde dönüştürücü bir etki yapmıştır. Reformlar, rasyonel ve eğitilmiş bir bürokrasinin ihdas edilmesi üzerine kuruludur (Uslu, 2008b, s. 160).

1967 yılında Çekoslovakya'da "insancıl komünizm" hareketi ortaya çıkmıştır. Alexander Dubcek tarafından başlatılan bu hareket, Moskova'dan kopmak veya Varşova Paketi'nden çıkmak niyetleri içerisinde değildir. İnsancıl Komünizm hareketi bunların hiçbirini yapmadan, yalnızca Çekoslovakya'da komünist sistemin devamını insan yaşamına uygun bir hale getirmek istemektedir. Hareketin doğal getirisi olarak bireysel özgürlüklere asgari oranda yer verilecektir ki Sovyetler Birliği'ni müdahale etmeye yönelen bu unsur olmuştur (Armaoğlu, 2010, s. 680). Çekoslovakya'da basına uygulanan sansürler kaldırılmış ve geniş özgürlükler sağlanmıştır. Özel mülkiyet hakkı tanınmış, çiftçilerin bağımsız kooperatif hakları genişletilmiş ve halkın hükümeti özgürce eleştirme yolu açılmıştır. Reformlara bir çerçeve oluşturmak amacıyla Çekoslovakya Komünist Partisi "Harekât Programı" adlı 24 000 kelimelik bir belge yayınlamıştır. Harekât Programı belgesinde, nihai hedefin, sosyalimin gelişimini engelleyen sebepleri ortadan kaldırmak ve gelişimi demokrasi ile güçlendirmek olduğu belirtilmiştir. Parti ile devlet ilişkisinin birbirinden ayrılacağı, devletin idaresine parti müdahalelerinin engelleneceği, tek partili sosyalist yönetimlerin önleneceği, temel hak ve hürriyetlerin kabul edileceği, demokratik seçimlerin gerçekleştirileceği ve bu seçimleri destekleyen seçim sistemlerinin kabul edileceği belirtilmiştir (Armaoğlu, 2010, s. 684). Bu reformlar Çekoslovakya'nın Sovyetlerden uzaklaşıp, özgür bir yapıya bürüneceği görüntüsü sergilemiştir. Burada ilginç olan Sovyetlerin bu reformlara karşı herhangi bir sertlikle müdahalede bulunacağına dair hiçbir işaret vermemiş olmasıdır (Kavukçu, 2008, s. 6). 1956 Macar Devrimi'ne giden süreçte Sovyetler Birliği Macaristan'a uyarılarda bulunurken, Çekoslovakya'ya müdahale edileceğine dair bir uyarıda bulunmamıştır. 20-21 Ağustos 1968'de Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Varşova Paketi'ne üye olan Macaristan, Polonya, Doğu Almanya ve Bulgaristan'dan oluşan askeri birlikler Çekoslovakya'yı işgale başlamıştır. 5 000 ile 7 000 arası tank ve yaklaşık 600 000 asker işgale katılmıştır. İşgal devlet liderleri tarafından protesto edilmiş fakat bu liderler halkı karşı koymaya teşvik etmemiştir. Çünkü Macaristan gibi bir örnek çok yakın zamanda gerçekleşmiş ve binlerce vatandaş ya öldürülmüş ya da ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. Alexander Dubcek ve başbakan Ludvik Svoboda işgal üzerine Moskova'ya götürülmüş ve uygulanan baskı sonucu Çekoslovakya reformlarından vazgeçmişlerdir. Böylece Çekoslovakya'nın "Prag Baharı" sona ermiştir. 1969'da Dubcek yerine parti sekreteri olarak Gustav Husak getirilmiştir. Yeni hükümet Doğu Bloğu'ndaki en baskıcı hükümetlerden biri olmuştur. Sosyalist Birlik Çekoslovakya'nın yeniden önüne geçmiştir. Bu aşamadan sonra Çekoslovakya'da "normalizasyon" süreci başlamıştır. Bu süreçte Prag Baharı reformları kademeli olarak terk edilmiştir (Uslu, 2008b, s. 174).

2.3.3. Polonya'da Poznan ayaklanması ve 1981 askeri darbesi

Doğu Bloğu ülkelerinde Stalin'in ölümünden sonra ortaya çıkan destalizasyon süreci Polonya'ya da etki etmiştir. Stalin'in ölümü sonrası Polonya devlet başkanlığı yapan Bierut'un diktatörlüğünü sona erdirilmiş yerine ılımlılardan Zawadski getirilmiştir. Bu siyasi yumuşamayla beraber ekonomik tedbirler alınmıştır. Zawadski'nin ardından 1956 yılında Merkez Komitesi parti liderliğine ılımlılar tarafından Edouard Ochab seçilmiştir. Ochab'ın liderliğe gelmesi Sovyetler Birliği'ne yönelik gelişen karşıtlığı daha da arttırmıştır (Dallin, 1957, s. 57).

Polonya da diğer Doğu Avrupa ülkeleri gibi ekonomi endüstriye odaklanmış, halkın yaşam koşulları gittikçe kötüleşmiştir. Daha iyi yaşam ve çalışma koşulları isteyen işçiler 1956 Haziranında gösterilere başlamışlardır. Gösteriler Polonya'nın önde gelen endüstri merkezi olan Poznan 'da, vagon, lokomotif gibi raylı araç üreten fabrikalarda başlamıştır. Göstericilere yürüyüş sırasında halk ve öğrencilerde katılmıştır. Göstericiler şehir merkezine geldikten sonra emniyet müdürlüğü, radyo binası ve hapishaneyi basmış ve bu durum sonucunda güvenlik güçleriyle aralarında çatışma başlamıştır. Birçok devlet binası anti-komünist göstericiler tarafından işgal edilmiştir. 28 Haziran günü 10 300 asker tanklarla şehre girmiş ve şehri kuşatma altına almıştır. 30 Haziran'da Poznan ayaklanması bastırılmıştır.

Komünist Parti Merkez Komitesi, Poznan ayaklanması sonrasında halkın ekonomik ve siyasi sıkıntılarını hafifletmek amacı ile birçok yeni karar almıştır. "Milli komünizm" yanlısı olan Gomulka'nın tekrar Parti liderliğine, yani genel sekreterliğe getirilmesi yönünde atılan adımlar Sovyet idarecileri telaşlandırmıştır. Kruşçev'in de dâhil olduğu Sovyetler Birliği'nden bir heyet Varşova'ya gelmiş ve Gomulka'nın liderliğini engellemeye çalışmışlardır. Polonya Komünist Partisi Merkez Komitesi Gomulka'nın liderliği konusunda diretmişler ve sonunda kabul ettirmişlerdir. Fakat Sovyetler bu liderliği bazı şartları Polonya'nın Sovyetler Birliği'nden kopmaması, Sovyetler Birliği ile yakınlaşması ve Polonya'nın Sovyetler Birliği'nden ayrılmasını söz konusu etmemesi altında kabul etmiştir. Bu şartlara karşılık olarak Sovyetler'de Polonya'nın işçilerine karışmayacaklardır (Green, 1997). 1970'li yıllara doğru ekonomide düzelme olmamış, vergiler ve fiyatlarda aşırı fiyat artışı yeni isyanlara neden olmuştur. COMECON ülkelerinin toplam dış borcu 66 milyar dolardı ve bu dış borcun üçte biri Polonya'ya aittir (Armaoğlu, 2010, s. 1093). Yiyecek sıkıntısı ülkenin genel sorunları arasına girmiştir. 1980 yılında et ve gıda fiyatlarına zam yapılacağına açıklanması ile işçiler altı haftalık bir grev sürecine girmişlerdir. İşçiler kendi arasında İşletmeler Arası Grev Komitesi (MSK) kurmuş ve ardından 21 talebi içeren bir liste yayınlamışlardır. Yeni bağımsız sendikaların kurulması, sansürlerin hafifletilmesi, sağlık alanında yapılacak hizmetlerinin artırılması, siyasi hükümlülerin serbest bırakılması, kilise üzerinde uygulanan baskıların kaldırılması gibi devletten bir dizi talepte bulunulmuştur. Grev ve ayaklanmaların büyümesinden endişelenen yönetim Gdansk'ta 21 maddelik listeyi imzalamak zorunda kalmıştır. Bu hareket Dayanışma Sendikası (Solidarnosc) adını almıştır. Fakat ortam yumuşamamış, derinleşen ekonomik kriz 1981'de grevlerin tekrar başlamasına neden olmuştur. Dayanışma Sendikası'nın etkisini gün geçtikçe artmaktadır ve Polonya Halk Cumhuriyeti bu etkiyi kırmak için askeri darbe düzenleyip Dayanışma Sendikasını yasadışı ilan etmiştir.

3. Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalizmden kopması

İki kutuplu düzenin yapıtaşlarından birini oluşturan Sovyetler Birliği'nin, 1991 yılının ikinci yarısından itibaren dağılması fiilen başlamış ve dağılma süreci resmi olarak Aralık 1991'de tamamlanmıştır. Dağılma sürecinin sonucunda dünyada yeni oluşumlar gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin işgal edip uydusu haline getirdiği ülkelere, Gorbaçov döneminin glasnost (açıklık) ve perestrojka (yeniden yapılanma) politikaları ile bu ülkeler birer birer sosyalist sistemden ayrılmıştır.

Stalin döneminde saf bir şekilde uygulanan sosyalist yapı, Stalin'in ölümüyle farklı bir döneme girmiştir. 1953'ten sonra oluşan dört yıllık iktidar boşluğu ile Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya'da işçi ayaklanmaları meydana gelmiş ve ayaklanmalar Sovyetler Birliği işgalleriyle bastırılmıştır. 1957'de iktidara Kruşçev gelmiş ve 1964'te Saray Darbesi ile indirilmiştir. Kruşçev 'in indirilmesi sonucu yerine Lenoid Brejnev gelmiş ve 18 yıl boyunca iktidarda kalmıştır. Bu dönemde 35 ülkenin imzaladığı Helsinki Nihai Senedi Sovyetler Birliği temellerini sarsan bir anlaşma olmuştur. Bu anlaşmayla Doğu-Batı ilişkilerine bir yumuşama gelmiştir. Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği'ne bağlı bulunan uydu ülkelerde, halk içinde hürriyet ve insan hakları hareketleri başlamıştır. Zamanla bu hürriyet ve insan hakları hareketleri Moskova'nın egemenliğinin tersine olan bir mücadeleye dönüşmüştür. 1982 yılında Brejnev'in ölümüyle artık uzun süre iktidarda kalan Sovyetler Birliği liderlerinin sonu gelmiş ardından gelen liderler yaşlı olmaları nedeniyle kısa süreler içerisinde ölmüşlerdir. Brejnev'den sonra gelen Yuri Andropov 15 ay, Konstantin Çernenko 13 ay görev yapmıştır. Son Sovyetler Birliği lideri Mikhail Gorbaçov 1985'te iktidara gelmiştir.

Gorbaçov, glasnost ve perestroyka politikaları ile kapitalist ekonomilerin açık tarafını sosyalist sistem içinde uygulayarak yeni bir yapılanma ve aynı zamanda da bir dinamizm getirmek istemiştir. Fakat bu açılımlar Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri Sovyetlere ekonomik anlamda yük teşkil etmiş ve Gorbaçov bu yükten Sovyetler Birliği'ni kurtarmak istemiştir. İmparatorluğun devam etmesi birtakım problemleri beraberinde getirmesi nedeniyle bir çeşit politik karar alınmıştır. Bu politik karara göre Sovyetler'in bu ülkeleri serbest bırakması gerekiyordu. Aksi durumda imparatorluğun devam ettmesi için gerekli mali güç sağlanamayacaktı. Sonuçta kontroller gevşetilmiş ve Orta Avrupa'daki sosyalist liderlerin bundan böyle Sovyetler Birliği tank ve askerlerinden faydalanamayacakları belirtilmiştir (Palmer, 2004, s. 1). Gorbaçov'u Doğu Avrupa'dan uzaklaşmak zorunda bırakan bir kaç etken vardır. Birincisi sermaye stoku tükenmiştir, ikincisi bilginin kontrol edilememesi sebebiyle Batının gelişmişliği görülmüş, üçüncüsü Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda fiili çevresel çöküntü yaşanmıştır. Bu çöküntüye karşı çevreci hareketler oluşmuş ve bu hareketler devrimlerin gerçekleşmesinde katkıda bulunmuşlardır. Son sebep ise sosyalist ideolojinin ve yönetici sınıfın meşruluğunu kaybetmesidir. Bu faktörlerle Gorbaçov Doğu Avrupa'yı serbest bırakma eğiliminde olurken, Doğu Avrupa ülkeleri de ayaklanma ve isyanlarla 1989'dan itibaren devrimlere başlamışlardır.

Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ülkelerini kendine bağımlı hale getirmek için öncelikle dış borca bağlayıp sonrasında para yardımlarında bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nde sermaye tükenmeye başlayıp Birlik ekonomisi kötüleşince Gorbaçov Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik yükünden kurtulmayı ve kendi iç sorunlarına yönelmeyi tercih etmiştir. Bu kapsamda Varşova Paketi üyelerini ziyaret etmiş ve üye ülkeleri kendi kendilerini reforme etme konusunda teşvik etmiştir. Gorbaçov DAÜ'lere askeri anlamda hiçbir müdahalede bulunmayacağını belirtmiştir. Böylece DAÜ halkları yalnız kalmış ve sosyalist sistemin çöküşü başlamıştır.

3.1. Devrimler ve demokratikleşme

3.1.1. Macaristan

1956 Macar Ayaklanması sonrası iktidara gelen ve 1989'a kadar iktidarda kalan Kadar rejimi bu süreçte değişimden mümkün olduğunca kaçınmıştır. İlimli bir siyasi süreç geçiren Kadar, ne çok nefret edilmiş ne de çok sevilmiştir. 1975 Helsinki Zirvesi'nin yarattığı havadan Macaristan'da etkilenmiş ve Macaristan dünyaya açılmıştır. Sert bir yönetim şeklinin benimsenmemesi sonucunda STEZA adlı muhalif bir hareket ortaya çıkmıştır.

Doğu Avrupa ülkelerinin komünist yönetim altına girdiği ilk zamanlarda tüm muhalif gruplar dağıtılmış, liderleri ya idam ya da sürgün edilmişti. Sonrasında oluşan muhalif gruplar kanlı şekilde bastırılmıştır. Bu nedenle Doğu Avrupa'da muhalif grupların oluşması o yıllar içerisinde gerçekleşmesi kolay olmayan adımlardır. STEZA aydın çevre ve seçkinler tarafından kurulmuştur. 1989 dönüşümü Macaristan'ı sarmaya başladığında, ülkede demokrasinin ve pazar ekonomisinin kurulmasında Macar siyasetinden ve ekonomisinden önemli kişiler katkı sağlamıştır. Bu kapsamda, reformcu iktidar partisi ile yeni oluşan siyasi partiler, serbest seçimlerin yapılması ve yabancı sermayenin Macaristan'a çekilmesi konusunda anlaşmaya varmış, bu dönemin daha yumuşak gerçekleştirilmesi için gerekli zemini hazırlamışlardır (Yücel, 2011, s. 657). Macar Sosyalist İşçi Partisi (HSWP) 1989 ortasında muhalefetle görüşmelere başlamış, 13 Hazirandan 18 Eylül'e kadar gerçekleşen "yuvarlak masa toplantıları"nda HSWP'nin Ekim ayında feshedilmesine ve Macar Sosyalist Partisi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Böylece Macaristan'da sosyalist düzenin sonu gelmiştir.

Sosyalist rejimin sona ermesiyle yeni dünyaya ayak uydurmak durumunda kalan Doğu Avrupa ülkeleri birer birer demokrasileri üzerinde değişikliklere gitmişlerdir. Macaristan bu amaçla yeni bir anayasa yerine eski anayasasını düzenlemeyi tercih etmiştir. Bu anayasa tepkisel bir anayasadır ve çok partili sistemi hayata geçirmiş ve parlamenter hükümet sistemi kurulmuştur. Macaristan'da ilk kez 1990 Martında çok partili gerçek anlamda demokratik bir seçim yapılmıştır. 23 Ekim 1989'daki bu değişiklikler demokratik Macaristan'ın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 1990 yılının Mart ayında gerçekleştirilen serbest seçimler ile ülke doğrudan demokrasiye geçmiştir (Zidek, 2014, s. 57).

3.1.2. Çekoslovakya

Çekoslovakya’da 1960’larda başlayan ve 1968’de hızlanan reform süreci, 1968 Ağustosunda Sovyetlerin işgaliyle sona ermiştir. Bu tarihten sonra Çekoslovakya’da sosyalizm dönemi yaşanmıştır. 1968 işgaliyle Komünist Parti’den bir takım tasfiyeler yapılmış ve tasfiye edilenler, 1977’de Çekoslovakya’da insan haklarının gerçekleştirilmesini talep eden “Charter 77” adlı bir belge yayınlamışlardır. Bundan sonra bu hareket “Charter 77” hareketi olarak anılmış ve Çekoslovakya’yı bağımsızlığa götürmüştür.

1975 Helsinki Nihai Senedinin ve 1987 Glasnost ve Perestroyka politikaları Çekoslovakya’yı da etkilemiştir. Oluşan bu havada protestolar, gösteriler ve genel grevler birbiri ardına ortaya çıkmış, iç karışıklıklar başlamıştır. Kitle hareketlerine karşı sert tedbirler alan Komünist Parti yönetimi başarılı olamamış, 24 Kasım’da bütünüyle istifa etmiştir. Öğrenciler, entelektüeller ve diğer unsurlar ile birlikte Çekoslovakya’da bir devrim gerçekleşmiştir. Parlamento 28 Aralık 1989’da Alexander Dubçek’i Parlamento başkanı olarak ve ertesini gün de Vaclav Havel’i Devlet Başkanı olarak seçmiştir.

Çek ve Slovak tarafında bulunan muhalif gruplar bu ülkelerin başkentlerinde yönetimi elinde bulunduran sosyalist iktidardan kurtulmak ve yönetimi çok partili bir yapıya dönüştürmek amacıyla müzakerelere başlamış ve yuvarlak masa görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Geçiş için gerekli hukuki ve siyasi altyapılar hazırlanmıştır. Çekoslovakya’da demokratik bir sisteme geçiş diğer DAÜ’lerden farklı bir çizgi izlemiştir. Çekoslovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak yeniden şekillendirilmiş ve bölge haritasında yeniden sınır değişikliği yaşanmıştır (Yücel, 2011, s. 661). İki tarafın başkanlarının anlaşması sonucu herhangi bir toprak tartışması yaşanmadan “Kadife Devrim”, “Kadife Ayrılığa” dönüşmüştür.

Çekoslovakya kurulduğu günden bu yana Çek ve Slovak milliyetçilikleri ile uğraşmıştır. 1989’un getirdiği koşullar ve Kadife Devrim, bağımsız bir Çekoslovakya devleti yerine ayrı ayrı iki bağımsız devlet ortaya çıkarmıştır. Slovak hükümetinin yeni anayasa yapmak için acele etmemesi, iki tarafın gelişmişlik düzeyi farkı, Çek tarafının yeniliklere daha açık olması ve Batıyla bütünleşme isteği, Slovak tarafının isteksizliği ayrılmayı tetikleyen nedenler arasındadır. Hazırlanan anayasalar ve yapılan görüşmeler sonucu iki ülke resmen 1 Ocak 1993’te ayrılmıştır.

3.1.3. Polonya

Diğer Sovyet uydu devletleri ile karşılaştırıldığında Polonya, sert tedbirlerin alındığı, hürriyet hareketlerine izin verilmeyen bir devlettir. Bunun sebebi stratejik olarak önemli bir noktada bulunması ve ekonomisinin son derece kötü olmasıdır. Stratejik olarak önemli bir noktada bulunması nedeniyle ABD açıkça desteğini göstermiştir. 1987 yılında ortaya çıkan glasnost ve perestroyka politikalarının oluşturduğu yumuşak havadan etkilenen diğer uydu devlet halkları gibi Polonya halkı da bu havadan etkilenmiştir. Ülkenin her bir tarafında grevler, gösteriler, yürüyüşler gerçekleşmiştir. Jaruzelski ise Dayanışma Hareketi ile uzlaşma yoluna gitmiştir.

1989 Şubatında, Komünist Parti’nin tek merkezden yürüttüğü yönetimi sonlandırmak amacı ile “Yuvarlak Masa” görüşmeleri başlamıştır. 7 Nisan 1989 tarihinde yeni bir anayasa çerçevesi konusunda bir anlaşma imzalanmış ve Komünist Parti tarafından yasama organı üzerinde oluşturulan baskıyı azaltmak amacıyla devlet başkanının görevleri ve mevkisi yeniden düzenlenmiştir. Ocak 1990’da Polonya Komünist Partisi kendi kendisini feshetmiştir. 1992 yılında yaşanan hükümet krizi sonucu parlamento feshedilmiştir. 2 Nisan 1997’de yeni bir anayasa yürürlüğe girmiş ve bu dönem itibarıyla Polonya yarı-başkanlık sistemine geçiş yapmıştır (Yücel, 2011, s. 671).

3.1.4. Bulgaristan

Bulgaristan’da 9 Eylül 1944 tarihinde Kızıl Ordu desteğiyle gerçekleşen askeri darbe sonucunda, ülkenin tüm kurumları ele geçirilmiş ve “Halk Demokrasisi” adı altında Vatan Cephesi’nin çok partili yönetimi kurulmuştur. Kısa zamanda yeni rejim baskıcı niteliğini ortaya koymuş, siyasi ve toplumsal alandaki tüm muhalefet ortadan kaldırılmış ve “demokrasi” adı altında yeni rejim kurulmuştur (İmamoğlu, 2011, s. 53). 1947 yılında tek partili yönetim kurulmuş ve bu tarihten sonra Bulgaristan İşçi Partisinin (BİP) kurulduğu resmen ilan edilmiştir. Stalin’in ölümüyle diğer ülkelerde gerçekleşen halk hareketleri Bulgaristan’da gerçekleşmemiş ve 1954 yılından itibaren Bulgaristan Thodor Jivkov’un yönetimine girmiştir.

Sosyalist yönetim altında bulunan Sovyet uydusu ülkelerde zaman içerisinde bir takım hareketlenmeler olduğu halde, Bulgaristan'da yönetsel anlamda hiçbir sorun olmamıştır. Bunun başlıca sebebi 1954 yılından itibaren Jivkov'un Bulgaristan'ı 35 yıl boyunca sert bir şekilde yönetmiş olmasıdır (Çavuşoğlu, 2013, s. 21). Zaman zaman yumuşak zaman zaman da sert politikalar izleyen Jivkov, Bulgaristan'ı üç defa krizin eşiğine getirmiştir. İlki 1960'ta, ikincisi 1977'de ve üçüncüsü 1989'da gerçekleşmiştir. İlk iki krize karşı bir tepki toplanamamışsa da üçüncü kriz Jivkov'un sonunu hızlandırmıştır. Yaşanan krizler ve borçlar sonucu halk rejime karşı inancını kaybetmeye başlamıştır. Ekonomide yaşanan sorunlar, enerji ve petrol fiyatlarının Sovyetler Birliği tarafından dünya standartlarına çekilmesi, Türklere karşı uygulanan asimilasyon kampanyası, Honecker'in iktidardan düşürülmesi ve Gorbaçov'un glasnost ve perestroyka politikaları sosyalist sistemin Bulgaristan'daki çöküş nedenleri arasındadır. Bu olaylar parti içinde bölünmelere sebep olmuş ve 9 Kasım 1989'da Bulgar Komünist Partisi'nin Merkez komite toplantısında Jivkov'un istifasıyla sonuçlanmıştır. Doğu Avrupa ülkelerinde pek çok lider halkın ayaklanması sonucunda kanlı bir şekilde devrilirken Jivkov, bir "Saray Darbesi" sonucunda görevden alınmıştır. Bulgaristan'da sosyalist sistemden demokratik sisteme doğru yumuşak bir geçiş süreci başlamıştır (Yusuf, 2012, s. 23-24). Ocak 1990'da Polonya'nın yönetimini Komünist Partisi'nin yönetimine veren Anayasanın I. maddesi kaldırılmıştır. Nisan ayında tekrardan çok partili, serbest ve hür seçim yapılması kararı alınmıştır.

3.1.5. Romanya

1947 yılında Romanya'da Kral Mikhael tahtan çekilmiş ve 13 Nisan 1948 yılında yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Fakat bu anayasa 1936 Sovyet Anayasasının neredeyse birebir kopyasıdır (Veli, 2016, s. 58). Anayasayla beraber komünist rejime resmen geçilmiştir. Stalinizasyon sürecinde komünistlerin iktidara yerleşmesi sağlanmıştır. Stalin'in ölümü üzerine Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan kıvılcıklar Romanya'da görülmemiştir. 1947-1965 arası Romanya komünistleri içinde önde gelen Gheorge Georgiu-Dej yönetimi elinde bulundurmıştır. Romanya diğer ülkelere nazaran daha bağımsız bir tavır sergilemiştir. Sovyetlerin bir takım uygulamalarına ve COMECON'a karşı çıkmıştır. Sovyet-Çin anlaşmazlığından faydalanmış ve Çin'e daha yakın bir duruş sergilemiştir. Georgiu-Dej'in 1965 yılında ölümü üzerine yerine Nicolae Çavuşesku gelmiştir. Çavuşesku da Georgiu-Dej gibi Moskova'ya karşı ve Çin'e yakın bir politika izlemiştir. Romanya'da Çavuşesku dönemi boyunca bir diktatörlük dönemi hâkim olduğu gözlemlenmiştir (Türbedari, 2004, s. 80). Çavuşesku ile birlikte Romanya, ekonomide ve dış politikada daha bağımsız hale gelmiştir. Batı ülkeleri ve Sovyetlerin anlamadığı ülkelerle diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. İzlediği tarım politikalarıyla sonucunda tarım ürünlerinin miktarında artış yaşanmıştır.

Çavuşesku, Moskova'ya karşı izlediği bağımsız tavrını 1968 Ağustosunda Çekoslovakya'nın Varşova Paketi üyelerince işgal edilmesine kadar sürdürebilmiştir. Zira bu işgalle verilmesi gereken mesaj Çavuşesku tarafından alınmıştır. İzlediği politikaları sürdürmesi halinde Çekoslovakya'nın başına gelenlerin aynısı Romanya'nın da başına gelebilirdi. Bu düşünceyle hareket eden Çavuşesku Moskova ile ilişkilerini ılımlaştırma yolunu seçmiştir.

1980'li yıllara gelindiğinde Romanya çok ağır ekonomik şartlar içinde kalmıştır. Yüksek borç stoğu ve insan hakları ihlalleri yaşanmış, komünist yönetim bu duruma karşı sert bir tutum sergilemiştir. Kemer sıkma politikaları ve ekonomik sıkıntılar halkı iyice bunalıtmıştır. Gorbaçov ile gelen glasnost ve perestroyka politikalarından Romanya'da etkilenmiş, ekonomik bunalımla beraber 1987'de işçi ayaklanmaları başlamıştır. Romanya'da muhalefetin olmadığı bir ortamda, herhangi bir yuvarlak masa toplantısı gerçekleştirmeden oldukça sert bir dönüşüm yaşanmıştır. 1989'da da Temeşvar'da başlayan gösteriler Bükreş'e sıçramış, güvenlik güçleri ve halk arasında çatışmalar başlamıştır. 22 Aralık 1989'da halka hitap etmek isteyen Çavuşesku, halkın saraya hücum etmesi üzerine eşi Elena ile birlikte helikopterle kaçmış fakat akşam Tirgoviste'de askerler tarafından yakalanıp yargılanıp idam edilmiştir. Çavuşesku'nun ölümünün ardından yerine Ion İliescu gelmiş böylelikle komünist sistem sonlanmıştır. 13 Aralık 1991'de hazırlanan yeni bir anayasa halkoylamasıyla kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.

4. Doğu Avrupa ülkeleri ile Avrupa Birliği ilişkilerinin değerlendirilmesi

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile uluslararası sistemdeki ikili yapı sona ermiş ve uluslararası alanda yeni bir döneme girilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası itibarıyla varlığını

sürdüren bu yapının yıkılışı Avrupa bütünleşmesi ile ilgili önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira Doğu Bloku Sovyetler Birliği'ne, Batı Bloku da ABD'ye bağlı bölünmüş, tek kıta iki farklı parça şeklinde uzun yıllar varlıklarını sürdürmüştür. 1970'lerde Sovyet sermayesinin tükenmeye başlaması ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiş ve Doğu Avrupa halkları ayaklanmaya başlamıştır. Kendi ekonomisini ayakta tutmak isteyen Sovyet Rusya, Gorbaçov ile iç meselelerine yönelmiş ve DAÜ üzerinden elini çekmiştir. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen DAÜ yeni anayasalar hazırlamışlardır. Fakat ne var ki uzun yıllar merkezi planlı ekonomi ile yönetilmiş ve dış pazara kapalı olan bu ülkelerin yenedünya düzenine ayak uydurmaları düşünüldüğü gibi kolay olmamıştır. Avrupa Birliği, kendisinden bir parça olarak gördüğü Sovyet sisteminden kopan bu ülkelere geçiş aşamasında yardımcı olmuş ve yeni düzene adapte edebilmek amacıyla bir takım kriterlerle bütünleşmeyi hedeflemiştir.

4.1. DAÜ'nün AB'ye giriş süreci

Sovyetler Birliği güdümünden çıkan DAÜ Avrupa Topluluğu'ndan sadece yardım almak istememiş, daha fazlasını, bu topluluğun bir parçası olmayı istemişlerdir. Bu isteğin temelinde kendilerini hâlihazırda Avrupa'nın bir parçası olarak görmeleri yatmaktadır. Tarihten gelen bağlarla, içinden gelen coğrafyanın neticesinde ve psikolojik açıdan bu ülkeler Avrupalı olarak görülmelidir. Modern Avrupa devleti olarak DAÜ'lerin statülerinin kabul edilmesi, AT'ye üyelik açısından kaçınılmazdır. Bir Avrupa Birliği oluşturma fikri aşamasında dahi bu ülkelerin birlik içerisinde olması gerektiği savunulmuştur (Akçay ve Göçmen, 2012, s. 616). Doğu Avrupa ülkeleri, Birlik içerisinde alındıkları takdirde ekonomik, siyasal ve demokrasi anlamında gelişeceklerine inanmışlardır.

Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa bütünleşmesine yöneldiler de AT, ilk başlarda bu ülkelerin ekonomi ve demokrasi anlamında hazır olmadıklarını düşünüp birleşme fikrine sıcak bakmamıştır. DAÜ'nün üyeliği ile doğuya yönelik sınır tehlikesi Almanya'dan uzaklaşmış olacaktır. Fakat bu ülkeler mevcut Topluluk ekonomisini aşağı çekme ihtimalleri çok yüksek olan ülkelerdir. İki Almanya'nın 1989 yılında birleşmesi, Demir Perde'den çıkan, DAÜ'nün siyasi belirsizlikleri ve Yugoslavya Krizi bölgesel sorunları ve olası kırılma noktalarını oluştururken küresel anlamda da Körfez Savaşı gibi belirsizlik ve uluslararası hareketlenmeler AB'nin kendi kendini gözden geçirmesi konusunda önemli bir etken olmuştur. Avrupa Toplulukları açısından beşinci genişlemenin koşulları yazar Mor tarafından şu şekilde karikatürize edilmiştir (2010, s. 517):

Avrupa'nın "tapulu arazisi üzerine", Avrupalılara rağmen "büyük deprem" sonrası inşa edilerek bütün dünyanın idare edildiği, Avrupa açısından "ikiz gecekondu 'kontrol' kuleleri" çökmüştü. Bu çöküş özellikle Avrupa açısından birbirine bağlı üç hayati soruyu gündeme getirmekteydi:

- 1) *Çöken "ikiz gecekondu kontrol kulelerinin" kurulduğu arazinin tapu maliki olan emektar mimarlar şimdi boşalmış olan bu arazide ne yapacaklardı?*
- 2) *Yeni dönemde en azından köklü bir restorasyon geçirmesi mukadder olan Küresel Köyün yeni silüetine bu emektar mimarların katkıları ne olacaktı?*
- 3) *Küresel Köyün silüetine katkıları, sahibi oldukları çöken kulelerin bulunduğu arazilerine inşa edecekleri yapının mimari ihtişam ve zarafetinden mi ibaret olacaktı? Yoksa inşa etmeye çalışacakları bu ihtişamlı yapı Küresel Köydeki bayındırlık hizmetlerinden ihaleler de alarak global mimarlık hizmetleri arz eden büyükçe bir departmana da sahip olacak mıydı?*

Avrupa Topluluğu'nun bulunduğu dönüm noktası yukarıda belirtildiği üzere kritik bir eşiktir. AT, bu ülkelerin üyeliklerini istemiş fakat üyeliği belli bir sürece yayarak hem DAÜ'leri hem de kendi yapısını birleşmeye hazırlamaya başlamıştır. Sovyetler Birliği Bloğunda gerçekleşen dağılma sürecinin sonunda AT ve COMECON arasında 25 Haziran 1988'de Ortak Bildiri imzalanmış ve taraflar birbirlerini resmen tanımışlardır. Üyelik için üç aşamalı bir politika izleyen AT, ilk aşamada 1988-1993 yılları arasında Doğu Avrupa ülkeleri ile ekonomik ve ticari anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalar DAÜ'nün ekonomik açıdan topluluk sistemine yaklaşmasını sağlamıştır. İkinci aşamada mali ve teknik yardımlar yapılmış, üçüncü aşamada ise DAÜ ve AT arası ortaklık oluşturan Avrupa Anlaşmaları'nın imzalanmasına yönelik bir politika izlemiştir. AT ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile

serbest ticaret alanı oluşturulmasını öngören Avrupa Anlaşmaları; Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya, Polonya, Bulgaristan ve Slovakya Cumhuriyeti ile 1991-93 yılları arasında imzalanmıştır. Bunu takiben, Slovenya ve Baltık Cumhuriyetleri (Estonya, Letonya, Litvanya) ile benzer Ortaklık Anlaşmaları yapılmıştır. Avrupa Anlaşmaları, o dönemde AB ile DAÜ'ler arasındaki ilişkinin hukuki dayanağını oluşturmuştur. Söz konusu anlaşmalarda amaç bu ülkelerin Avrupa Topluluğu'na tam üye olmasını hazırlamayı sağlamaktır. Avrupa Anlaşmaları'nda nihai hedef Topluluk üyeliği olarak ifade edilmektedir. İlişkiler ilerleyip derinleştikçe AT ile DAÜ arasında ticaret hızla büyümüştür. Önemli bir nokta ise Avrupa Birliği'nin daha 1994'te toplam ticaretin yarısından fazlasını Demir Perde'den çıkmış ülkelerle yapıyor olmasıdır. Bu da Avrupa Birliği için, DAÜ'lerin önemli bir pazar olduğunu göstermektedir.

9-10 Aralık 1991 tarihli Maastricht Zirvesi ve 26-27 Haziran 1992 Lizbon Zirvesi'nde yönetim sistemleri demokrasi ilkesine dayanan tüm Avrupa ülkelerinin AT'ye üyelik başvurusunda bulunabilecekleri belirtilmiş, katılımın bu şarta bağlı olduğu açıkça ifade edilmiştir (Akçay ve Göçmen, 2012, s. 619). Aynı Zirve'de 'Avrupa Birliği Antlaşması' ile AT yeniden biçimlendirilmiş ve Avrupa Birliği olarak adı değiştirilmiştir. 1993'de Kopenhag'da gerçekleştirilen Zirve ile AK, AB'nin genişlemesine DAÜ'lerin de dahil olmasını kabul etmiş ve adaylığa başvuruda bulunacak ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce bir takım kriterleri gerçekleştirmesi gerektiğini de belirtmiştir. Bunlar; siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır.

Siyasi Kriterlere göre aday ülke, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması ve kabul görmesinin güvence altına alındığı istikrarlı bir kurumsal yapıya kavuşmuş olmalıdır. Siyasi Kriterlere uyum gerçekleşmeden üyelik müzakereleri başlamayacaktır. Ekonomik Kriterlere göre aday ülkede iyi işleyen bir pazar ekonomisi ve AB içindeki piyasa güçlerine ve rekabet baskısına karşı koyabilme kapasitesi bulunmalıdır. Topluluk Müktesebatının Kabulüne göre aday ülke, siyasi, iktisadi ve parasal birliklerin amaçlarına uyulması dâhil olmak üzere, Avrupa Birliği mevzuatını üstlenebilme ve uygulayabilme kapasitesine sahip olmalıdır. Bunlar arasında siyasi kriterler, yani demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı AB'ye üyelik görüşmelerinin başlaması için önkoşuldur. Bu kriterleri yerine getirmeyen bir ülke ile müzakere süreci başlatılmamaktadır (Füle, 2013, s. 9). Kopenhag Kriterleri DAÜ ve sonrasında gerçekleşecek diğer genişlemeler için bir yol haritası niteliğinde olmuştur. DAÜ'nün AB üyeliğine aday olabileceği ilk kez ve en üst düzeyde Kopenhag Zirvesi'nde belirlenmiştir. Kopenhag kararları geçiş aşamasında olan eski Sovyetler Birliği ülkeleri için yeni perspektifler açmış ve AB ile ilişkilerini bir adım öteye taşımıştır.

Kopenhag kriterlerine uyum süreci, her aday ülke için Avrupa Komisyonu tarafından takip edilmekte ve her ülke için düzenli '*İlerleme Raporu*' çıkarılmaktadır. Komisyon, aday ülkenin müktesebata uyum alanında kaydettiği ilerlemeleri veya bu alanda gözlemediği eksiklikleri yıllık bazda ilerleme raporlarıyla değerlendirir. Komisyon, ilerleme raporlarının oluşturulması safhasında, aday ülke nezdindeki AB Delegasyonu'ndan, sivil toplum kuruluşlarından ve aday ülkenin kamu kurumlarından resmi olarak elde ettiği geri bildirimlerden istifade etmektedir. AB'nin aday ülkelere yönelik ilk ilerleme raporları 1998'de yayımlanmıştır. Adaylık statüsünün kazanılmasıyla beraber hazırlanmaya başlanan diğer belge ise '*Katılım Ortaklığı Belgesi*'(KOB)dir. KOB aday ülkeler için bir yol haritası niteliğindedir. Aday ülkelerin üyelik yönünde gerçekleştirmeleri gereken tüm çalışmaları önceliklerine göre bir takvim çerçevesinde ortaya koymaktadır. Her aday ülke, KOB'da belirtilen önceliklerin yerine getirilmesi ve AB müktesebatına uyum sağlanması için detaylı bir '*Ulusal Program*' hazırlamaktadır. KOB içerisinde üyelik için alınması gereken önlemler, kısa ve orta vadeli planlar şeklinde, siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve AB müktesebatına uyum başlıkları altında sıralanmıştır.

Kopenhag Zirvesi'nde verilen adaylık kararının çok genel hatlarla tanımlanması nedeniyle aday ülkelerin üye olmak için gerçekleştirmesi gereken çalışmaları netleştirmek ve bir strateji belirlemek amacıyla Korfu Zirvesi düzenlenmiş ve bu Zirve'de Komisyon'a geniş çerçeveli bir strateji hazırlama görevi verilmiştir. Komisyon tarafından hazırlanan bu strateji Aralık 1994'te Essen Zirvesi'nde kabul edilmiştir. Essen Zirvesi katılım öncesinde AB'ye aday ülkeleri üyelik yönünde hazırlamayı amaçlayan bir strateji benimsenmesini öngörmesi anlamında önemlidir. Essen Zirvesi, Katılım Öncesi

Strateji veya Essen Stratejisi olarak iki farklı şekilde adlandırılmakta ve dört temel unsuru içermektedir (Hacıtahtiroğlu, 2006, s. 60):

- Avrupa Antlaşmalarının yürürlüğe koyulması,
- Ülkelerin gerçekleştirdiği reform çalışmalarının PHARE kapsamında desteklenmesi,
- Aday ülkelerin mevzuatlarının Tek Pazar'la uyumlaştırılması,
- Aday ülkelerle bir yapısal diyalog oluşturulması.

Katılım Öncesi Strateji, AB'ye aday ülkelerin Topluluğa katılımı nasıl gerçekleştireceğini ortaya koymuştur. Ekonomik açıdan strateji DAÜ'nün aşamalı olarak Tek Pazara katılımlarının sağlanmasını öngörmüştür.

Müktesebata uyumun gerçekleştirilmesi konusunda '*Beyaz Kitap*' isimli rapor hazırlanmış ve 1995 yılında AB Zirvesi'nde kabul edilmiştir. '*Beyaz Kitap*' raporu ile AB ve Doğu Avrupa ülkelerinin bütünleşme sürecine hız kazandırılması ve ticaretin kolaylaştırılması yönünde öngörülerde bulunmuştur. Rapor Tek Pazar'ın genel yapısını belirlerken, rekabet politikası, serbest dolaşım ve ülkelerin zorlu bir durumla karşılaşması durumunda alması gereken önlemleri ortaya koymuştur.

AB'nin yeni üye kabulüyle içine gireceği süreç büyük bir değişiklik oluşturması nedeniyle AB'yi hazırlık çalışmasına itmiştir. Bu amaçla Konsey, Komisyondan adaylık başvurularını değerlendirmesini ve AB genişlemesinin ne ifade ettiğini analiz etmesini istemiştir. Komisyon, 16 Temmuz 1997 tarihinde 'Gündem 2000 (Agenda 2000)'i sunmuştur. AB'nin genişleme fikrine bakış açısı, genişlemenin etkileri, sonraki yıllardaki politikaları ve 2000 yılı sonrası için genişlemiş bir AB düşünülerek finansal alt yapı ele alınmıştır. Gündem 2000, üyelik kriterlerini yeniden tanımlar niteliktedir. Komisyon, Gündem 2000 ile 10 MDA ülkesi ve GKRY'nin genişleme sürecine dâhil edilmesini öngörmüş; Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya ile üyelik müzakerelerinin açılmasını önermiştir. Komisyon genişleme sürecindeki aday ülkelere yardım öngörmüştür. Bu yardımlar mali destekler başlığı altında ayrıntılı olarak verilecektir.

12-13 Aralık 1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde, Birliğin genişleme sürecindeki ekonomik ve parasal konuları ele alınmış, AB Komisyonu tarafından sunulan 'Gündem 2000' değerlendirilmiş ve genişleme sürecini başlatacak genel kararlar alınmıştır. Zirve'de AB ülkeleri, aday ülkeleri ve diğer Avrupa ülkeleri her yıl bir araya getirecek Avrupa Konferansı'nın kurulmasına ve 12 Mart 1998'de başlatılmasına karar verilmiştir. Lüksemburg Zirvesi'nde Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Yönetimi, Slovak Cumhuriyeti, Romanya, Malta, Macaristan, Polonya, Letonya, Litvanya, Slovenya ve Estonya'nın AB'ye adaylığı teyit edilmiştir. Lüksemburg Zirvesi'nde ilk kez 11 aday devlet arasında bir sınıflandırma gerçekleştirilerek, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Slovenya ile müzakereleri başlatma kararı alınmıştır. Siyasi kriterleri yerine getirmediği belirtilerek henüz müzakereye hazır görülmeyen Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Slovakya ve Romanya ile mevzuatın ana başlıklar halinde Topluluk müktesebatına uyumunu tespit etmek amacıyla analitik inceleme süreci başlatılmıştır. Bu iki sınıflandırma sonucunda, müzakerelere başlanan devletler ilk dalga diğerleri ise ikinci dalga olarak adlandırılmıştır (Hacıtahtiroğlu, 2006, s. 62). Lüksemburg Zirvesi, aday ülkelerle üyelik için müzakerelere geçilme kararının alındığı ve AB'nin beşinci genişleme sürecinin resmen başlatıldığı önemli bir toplantı olmuştur.

30 Mart 1998 tarihinde AB, GKRY, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya ile üyelik müzakerelerini başlatmıştır. İkinci grup aday ülkeleri ile üyelik müzakerelerine başlama kararı 10-11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi'nde alınmıştır. Helsinki Zirvesi'nde, özellikle Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uygunluğun katılım müzakerelerinin açılması için ön koşul olduğu, aday ülkelerin sınır uyumsuzluklarını ve bununla bağlantılı diğer sorunları çözüme kavuşturmak için her türlü çabayı göstermeleri gerektiği belirtilmiştir. Helsinki ile ilgili diğer bir nokta ise katılım sürecinin kapsamlı niteliğini teyit etmiştir. Zirve'de Komisyon'un tavsiyesine dayanarak altı aday ülkeyle daha resmi katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiştir. Söz konusu altı ülke: Letonya, Slovak Cumhuriyeti, Malta, Bulgaristan, Romanya ve Litvanya'dır. Söz konusu Zirve'de

müzakere sürecindeki aday ülkelerin AB'ye kabul edilecekleri tarih belirlenmiştir. Birlik 2002 sonundan itibaren aday ülkelerin müzakere sürecini tamamlamalarıyla, ülkeleri üyeliğe kabul etmiştir. Helsinki ve Lüksemburg Zirvelerinin önemi üyelik müzakerelerini başlatmış olmalarıdır. Aynı yıl Berlin'de toplanan AB Zirvesi, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine verilen mali yardımların 2000 yılı itibarıyla iki katına çıkarılmasını kararlaştırmıştır.

Avrupa Birliği, AET ve EURATOM olarak 1958 yılında Roma Antlaşması ile kurulduktan sonra, kurucu antlaşmalarda gelişen ihtiyaçlara göre zaman içinde antlaşmanın koşullarını iyileştirmek ve düzenlemek amacıyla Nice Zirvesi'ni gerçekleştirmiştir. 7-9 Aralık tarihlerinde Fransa'nın Nice kentinde gerçekleştirilen Zirve'de AB'nin genişleme perspektifi çerçevesinde, kurumsal reforma yönelik Hükümetlerarası Konferans sona ermiş ve AB'nin kurucu antlaşmalarını yenileyecek Nice Antlaşması taslak metni üzerinde anlaşma sağlanmıştır. 'Aday devletlerarasındaki farklılığı giderebilme imkânının sağlanması' kararının alındığı Zirve'de Konsey, katılım sürecini kolaylaştırmak amacıyla 18 aylık bir dönemi kapsayan yol haritasını kabul etmiştir. Bu çerçevede, en ileri konumda olan aday devletler ile müzakerelerin 2002 yılı itibarı ile kabul edilebilecek şekilde hazırlıklarını sürdüreceği vurgulanmış ve 2004 yılına kadar AB'ye üye olamayan aday devletlere yönelik bir strateji geliştirilebileceği açıklanmıştır. Nice Zirvesi'nde AB'nin genişlemesi ile ilgili olarak ihtiyaç duyulan hukuki zemin oluşturulmuştur. 1 Şubat 2003 yılında Nice Antlaşması yürürlüğe girmiştir. Nice Antlaşması genişleme açısından önemli bir anlaşmadır. Anlaşma mevcut kurumlar ve üye devletlerarası dengeyi koruyarak Birliğin demokratik doğasını güçlendirmeyi ve karar alma sürecinin işlerliğini artırmayı hedeflemiştir.

15 Şubat 2000 tarihinde Litvanya, Letonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Malta'yla katılım müzakereleri resmen açılmıştır. Müzakereler 2002 yılına kadar sürmüş, başlıkları başarılı bir şekilde kapatan ülkelerin üyelik için uygun olduğuna karar verilmiştir. 24-25 Ekim 2002'de Brüksel Zirvesi'nde Çek Cumhuriyeti, Malta, Estonya, Macaristan Polonya, Romanya, Kıbrıs, Letonya, Slovenya ve Slovak Cumhuriyeti ile 'Katılım Antlaşması'nın 16 Nisan 2003'te imzalanacağı kararlaştırılmıştır. 12-13 Aralık 2002 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde söz konusu adayların müzakere görüşmelerinin sonlandırılması karara bağlanmıştır. Üyelik müzakerelerini tamamlayan adaylarla Katılım Antlaşması imzalanmıştır. 16 Nisan 2003 tarihinde, Kıbrıs Rum Yönetimi, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya ile Katılım Antlaşması, Atina'da imzalanmıştır. 1 Mayıs 2004 tarihinde de söz konusu ülkeler resmen AB üyesi olmuşlardır.

4.2. AB'nin katılım öncesi DAÜ için hazırladığı yardım programları

Avrupa Birliği, Birliğe üye olmayan ülkelere maddi yardım programı sağlamaktadır. Bu yardım programları, topluluk bütçesinin dış faaliyetlere yönelik harcamalar başlığı altında üye olmayan veya aday olan ülkelere sağlanması öngörülen harcamalardır. DAÜ'nün AB'ye entegrasyonu için PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies-Polonya ve Macaristan: Ekonomilerini Yapılandırmak için Yardım), ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession-Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı) ve SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development-Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı) isimli üç farklı finansal program yapılmıştır.

PHARE Programı

PHARE, diğer programlar ile karşılaştırıldığında en büyük bütçeye sahip olan programdır. 1989-1997 yılları arasında, DAÜ'deki sosyal ve ekonomik bütünleşmeyi teşvik etmeyi, idari yapı ve kurumları güçlendirmeyi hedeflemiştir. Başlangıçta, DAÜ'de yaşanan, sistem değişikliğinden kaynaklanan ve ekonomik çöküşün bir sonucu olarak ortaya çıkan sıkıntıların üstesinden gelinmesi için acil gıda yardımlarını karşılamak amacıyla öngörülen PHARE Programı, zaman içerisinde DAÜ'yü AB üyeliğine hazırlayan önemli bir mali yardım aracına dönüşmüştür (Kavalalı, 2005, s. 33). Polonya ve Macaristan'a teknik ve mali yardımda bulunmayı amaçlayan programa, liberal ekonomi çoğulcu demokratik sistem ve insan haklarına saygı gibi bazı temel şartları yerine getiren diğer DAÜ'leri (Eylül 1990 tarihinde Bulgaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya-1992 ortalarına kadar da, Arnavutluk, Estonya, Litvanya, Letonya ve Slovenya) de zaman içerisinde programa dâhil etmiştir. PHARE Programının faaliyetleri başlıca

iki noktada önem kazanmıştır (Karabacak, 2004, s. 90):

- Topluluk müktesebatının uygulanmasına ilişkin kapasite oluşturmak üzere aday ülkelerin idarelerine yardım etmek,
- Özellikle çevre, ulaşım, sanayi, ürün kalitesi, çalışma koşulları gibi Topluluğun üzerinde önemle durduğu alanlarda gerekli yatırımları harekete geçirerek, aday ülkelerin sanayilerini ve temel altyapılarını Topluluk standartlarına çıkarmak amacıyla bu ülkelere yardımcı olmak.

Tablo 1

MDA Ülkelerine PHARE Programından Sağlanan Mali Yardımlar (Milyon EURO)

	1990-1996	1997-1999	2000-2003	2004-2006	Toplam
Bulgaristan	539	314.8	644.8	859.5	2358.1
Çek Cumhuriyeti	429	191.9	405.2	36.1	1062.2
Estonya	130.3	59.4	138.6	17.7	346
Macaristan	683.8	283.6	475.6	35.9	1478.9
Letonya	132	116.7	154.5	19.5	422.7
Litvanya	179	156.2	437.6	35.7	808.5
Polonya	1388.5	632.3	1858.4	114.9	3994.1
Romanya	726.1	458.2	1105.8	1381.5	3671.6
Slovakya	218.5	225.2	332.1	29.4	805.2
Slovenya	91	101.4	148.5	17.5	358.4
Toplam	4517.2	2539.7	5701.1	2697.4	15305.7

Kaynak: Final Evaluatin of PHARE Report, 2015, s. 110.

PHARE programı çerçevesindeki yardımların finansmanı büyük ölçüde Avrupa Yatırım Bankası ile Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından karşılanırken, programa ayrıca Dünya Bankası ile özel bankaların sağladığı finansmanlardan dâhil edilmektedir. PHARE programının bütçesine Avrupa Kalkınma Bankası tarafından da katkı sağlanmaktadır. Avrupa Birliği'ne üyeliği sağlanan her ülke, adaylık statüsünün bitmesi nedeniyle bu programlardan üyelik tarihi itibarıyla yararlanamamaktadır.

ISPA Programı

ISPA, AB'ye aday DAÜ'nün katılım öncesi dönemde alt yapısını geliştirmek amacıyla oluşturulmuş mali bir yardım programıdır. Bu program 1 Ocak 2000 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu programdan yararlanacak ülkeler şunlardır; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'dır.

ISPA Programının amacı AB'ye üye olmaya hazırlanan ülkeleri, hâlihazırda AB üyesi olan 15 ülkenin standartlarına ulaştırmaktır. ISPA Programı kapsamındaki yardımlar nüfus, kişi başına düşen GSYİH ve ülke yüz ölçümüne göre belirlenmiştir. Harcamalar doğrudan dört sektöre yönelecektir; içme suyunun sağlanması, atık suların arıtılması, katı atık ve tehlikeli atıkların yönetimi ve hava kalitesinin iyileştirilmesi (Report From the Commision Phare-Ispa-Sapard, 2000, s. 8).

Aday ülkelerin üyeliğe hazırlanma sürecinde ISPA, aday ülkeleri AB politika ve süreçleriyle yakınlaşmalarını sağlamak, aday ülkelerin topluluk çevre standartlarıyla uyum çabalarında destek olmak, Trans-Avrupa şebekelerine aday ülkelerin girişini sağlamak ve bu şebekelerin aday ülkelere açılmasını sağlamak hedefiyle üç temel amaç belirlemiştir (Yeğen, 2009, s. 43). ISPA kapsamında ulaşım sektörüne ilişkin projeler, birlik ve aday ülkeler arasında daha iyi bağlantılar kurmak üzere, Trans-Avrupa ulaşım ağlarını, ulusal ulaşım ağları arasındaki bağlantılarını ve bunların Trans-Avrupa ulaşım ağlarına olan bağlantılarını genişletmeyi amaçlanmıştır. Böylece demir, kara, deniz yolları limanları ve havalimanı alt yapısının gelişmesine kaynak sağlanmaktadır (Karabacak, 2004, s. 40).

ISPA Programı kapsamında 2000-2006 yılları için planlanan yıllık yardım miktarı 1 040 milyar Euro'dur. 2004 yılında sekiz MDA ülkesinin AB üyesi olması nedeniyle ISPA Program bütçesi yalnızca Bulgaristan ve Romanya'yı kapsayacak şekilde sonraki dönemde yıllık 452 milyon Euro olarak revize edilmiştir.

SAPARD

DAÜ'nün AB'ye katılım öncesi adaylık süreçlerinde kalkınma desteği aldıkları diğer yardım programı da SAPARD'dır. En temel amacı adaylık sürecinde AB'ye uyumu sağlamaktır. 1999 Haziranında kabul edilen SAPARD Programı tarımsal ve kırsal kalkınmayı destekleme amacına odaklanmıştır. Bu kapsamda SAPARD'ın temel hedefleri aday ülkelerin tarımsal ve kırsal kalkınmadaki önceliklerini gerçekleştirmelerine ve problemlerini çözmelerine yardımcı olmak ve Ortak Tarım Politikası ve diğer tarımsal önceliklere ilişkin Topluluk müktesebatının uygulanmasına katkıda bulunmaktır. Tarım sisteminin modernizasyonu ve kırsal alanda kalkınma amaçlı yardımlar yapılmıştır. SAPARD Programından ülkelerin faydalanabilmesi için belli kriterler oluşturulmuştur. Bu kriterler; tarımsal alan, çiftçi, nüfus ve kişi başına düşen GSYİH'dir.

2000-2006 dönemi boyunca SAPARD Programı kapsamında toplam 520 milyon Euro kaynak sağlanmıştır (Karabacak, 2004, s. 89). SAPARD Programından ülkelerin faydalanabilmesi için tarımsal alan, çiftçi, nüfus ve kişi başına düşen GSYİH kriterleri önem arz etmektedir. Dolayısıyla her ülkeye verilecek miktar eşit olmamaktadır. PHARE'de olduğu gibi AB üyeliği gerçekleşen ülkeler katılım öncesi yardımları alamamıştır.

Tablo 2

2000–2006 Döneminde Katılım Öncesi Yardım İçin Tahsis Edilen Fon Miktarları (1999 fiyatlarıyla)

Yıllar ve Yardımlar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
PHARE	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	10.920
ISPA	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	7.280
SAPARD	520	520	520	520	520	520	520	3.640
Toplam	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	21.840

Kaynak: Yeğen, 2009, s. 48.

AB yukarıda bahse konu olan üç yardım programı ile birlikte DAÜ'de ekonomik ve siyasi dönüşüme destek sağlamaya çalışmıştır. Fakat bu ülkelerde ortaya çıkan ilerleme göstergeleri yalnızca AB tarafından hazırlanan bir zeminde meydana gelmemiştir. Sosyalist sistem DAÜ'nün sahip olduğu sermayeyi zaman içerisinde tüketmiş olmasına rağmen bu ülkelerde endüstri alt yapısını geliştirmiştir. Geçiş döneminde birçok farklı alanda ilerleme kaydetme amacı ile yoğun çalışma içerisine giren DAÜ'ler, endüstri konusunu düzenlenmesi gereken acil konular kategorisinden çıkarmıştır (Coşkun, 1996, s.51).

4.3. DAÜ ile AB arasında hukuki sürecin ilerlemesi

Avrupa Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında hukuki ilişkilerin ilerleme süreci üç kuşağa ayrılmaktadır. I. Kuşak Anlaşmalar Avrupa Topluluğu döneminde yapılan ikili ticari anlaşmalar, II. Kuşak Anlaşmalar GATT çerçevesinde yapılan ticari ve ekonomik işbirliğini sağlamayı amaçlayan anlaşmalar, III. Kuşak Anlaşmalar ise Avrupa Anlaşmaları'dır.

I. Kuşak Anlaşmalar, AB ve DAÜ arasında yapılan ilk anlaşmalardır. Bu anlaşmalar AT zamanında her ülke ile ayrı olarak yapılmış ikili ticari anlaşmalardır. Sovyetler Birliği'nin AT ile ilişki kurulmasını reddetmesi nedeniyle büyük bir ilerleme kaydedilememiştir. 1980'lere geldiğinde Sovyetler Birliği'nin AT'ye karşı daha esnek bir tutum sergilemesi ve DAÜ'nün kendi ulusal çıkarlarını koruma konusunda daha fazla özgürlük kazanmasıyla birlikte II. Kuşak Anlaşmaları imzalamaya başlamışlardır. 1989'da Berlin duvarının yıkılmasından hemen sonra, Birlik ile DAÜ arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşmaları imzalanmıştır. Anlaşmalar ülkeden ülkeye değişen bazı farklılıklar göstermekle birlikte temelde benzer yapıya sahiptir. Anlaşmalar, 10 yıllık bir süre için geçerli olup, tarafların birbirlerine GATT'ın "En Çok Kayırılan Ülke" statüsünü uygulamalarını öngörmektedir.

III. kuşak anlaşmalar olan Avrupa Anlaşmaları olarak adlandırılan Ortaklık Anlaşmaları, DAÜ ile imzalanan son kuşak anlaşmalardır. Ortaklık Anlaşmaları, sadece insan haklarına saygılı, çoğulcu demokratik yapıya ve liberal bir ekonomik sisteme sahip ülkelerle yapılmıştır. 3 Aralık 1990 tarihinde imzalanan bu anlaşmalar; Macaristan, Polonya ve o dönemki adıyla Çekoslovakya arasında kademeli bir serbest ticaret alanı oluşturmayı, ekonomik ve teknik işbirliğini geliştirmeyi ve meşru bir siyasi diyalog

zemini oluşturmayı amaçlamıştır. Ortaklık Anlaşmaları, zaman içinde Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya ve Slovenya ile de imzalanmıştır. Çekoslovakya ile imzalanan anlaşma da Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ile her bir ülkeyi tek tek muhatap alarak yenilenmiştir. AB ile DAÜ arasındaki ilişkinin temel hukuki belgesi olan Avrupa Anlaşmaları birbirleriyle benzer bir şekilde düzenlenmiştir (Begaj, 2016, s. 50). Anlaşmaların amacı, Birlik ile serbest ticaret bölgesinde yer alan ülkeler arasında mallar, hizmetler, işçiler ve sermayenin serbest dolaşabileceği bir serbest ticaret bölgesinin kurulmasıdır.

Genişleme sürecinde yapılan ortaklık anlaşmalarında bağlayıcı hukuk yapısı oluşturulmuştur. Bağlayıcı hukuk, devletlerarasındaki ilişkilerin kalıcı, barışçıl ve istikrarlı bir zeminde geliştirilmesini sağlayan bir unsurdur. Avrupa Anlaşmaları da ilk başta AB üyeliğinin bir alternatifi olarak düzenlenirken, daha sonra içerik ve strüktürleri değiştirilmediği halde, muhtemel bir üyeliğin aracı ve ön aşaması olarak gösterilmiş ve bu doğrultuda kullanılmıştır. Avrupa Anlaşmaları ortak devletlerin AB üyeliğinin gerçekleşmesi ile sona ermiştir (Begaj, 2016, s. 53-54).

4.4. DAÜ'nün AB'ye Entegrasyon Sürecinde Karşılaşılan Problemler

Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye katılması ile hâlihazırda 15 olan üye sayısı, beşinci genişleme nihayetinde 25 olmuştur. Birlik üye sayısının neredeyse iki katı kadar artması Birlik içinde var olan düzenin 25 üyeli yeni yapıyı karşılamakta yetersiz kalacağı endişesini arttırmıştır. Ekonomik ve siyasi problemler ortaya çıkmış ve bu problemleri çözmek amacıyla bir takım değişiklikler yapılmıştır.

AB'nin ilk 15 üyesi, önceki genişleme hareketlerinin yanlıgısına kapılarak katılan her yeni üyenin çıkarlarını ve dış politikasını AB'nin Dış Politikasına göre oluşturacağı düşüncesine kapılmıştır. Fakat beşinci genişleme üye sayısının çokluğu ve Doğu Avrupa ülkelerinin içinden çıktığı siyasi tablo, tüm üyelerin benzer Dış politika oluşturmasını engellemiştir. 1999 yılında Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın oluşturulmasıyla Doğu Avrupa ülkeleri bu politikaya tepki göstermiştir (Mantar, 2010, s. 125).

Üyelik sürecinde karşılaşılan problemler, daha çok üyelik sonrası oluşacak endişeleri taşımıştır. Bu endişelerden bir diğeri 25 ülkenin bir arada çalışmasının ortaya koyacağı zorluklar olmuştur. Üye sayısının 25'e çıkmasıyla Konsey'in birçok olaya zamanında tepki gösteremeyeceği ve bununda bir takım sorunlara yol açacağı düşünülmüştür. Üye ülkelerin bir kısmının çıkarları kuzey boyutunda ve bir kısmının çıkarları güney boyutunda olması sebebiyle de gündem programları rekabet içerisine gireceği düşünülmüştür. Bu durum da üyelik öncesi süreçte kaygı yaratmıştır. Fakat AB'nin en büyük genişleme adımına yönelik siyasi ve demokratik hazırlığı bu endişelerin gereksiz olduğunu göstermiştir.

Birleşme sonrası AB'ye katılan yeni ülke vatandaşları AB içerisinde serbest dolaşım ve çalışma hakkı elde edeceklerinden ekonomik anlamda önceden üye olan ülkeler için bu durum bir problem olarak karşılanmıştır. Yeni üye ülke vatandaşları Avrupa içerisinde ekonomisi gelişmiş diğere ülkelere serbestçe girmiş ve çalışmışlardır. Ekonomisi küçük ülkelere gelen bu vatandaşlar ucuz iş gücünü oluşturmuş, işverenler de düşük ücretlerle çalışacak olan bu insanları istihdam etmiştir. AB içinde ekonomisi büyük olan ülkelere 2004 sonrası işsizlik oranında artış yaşanırken, ekonomisi küçük olan üye ülkelere işsizlik oranında gözle görünür bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 3
Ülkelere Göre İşsizlik Oranları

Yıllar ve Ülkeler	2004	2005	2006
Çek Cumhuriyeti	8.3	7.9	7.2
Almanya	9.8	11.2	10.3
Birleşik Krallık	4.7	4.8	5.4
Estonya	9.7	7.9	5.9
Letonya	10.4	8.9	6.8
Litvanya	11.4	8.3	5.6
Macaristan	18.2	7.2	7.5
Polonya	19	17.8	13.9
Slovakya	18.2	16.3	13.4
Slovenya	6.3	6.5	6

Kaynak: Euro Bölgesinde İşsizlik, 2012, s. 5.

AB Bakanlığı tarafından yayımlanan işsizlik göstergeleri, durumu açıklamakta yardımcı olacaktır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde genel olarak üyelik yılı itibariyle Doğu Avrupa ülkelerinin işsizlik oranlarında düşüş yaşanmış, Birleşik Krallık ve Almanya gibi büyük ekonomilere sahip ülkelerde ise işsizlik oranında artış yaşanmıştır. Üyelik sürecinde problem oluşturulacağı düşünülen işsizlik tahmin edildiği gibi sonuçlanmıştır. Fakat sonraki birkaç yıl içerisinde genel olarak her ülkede işsizlik azaltılmıştır.

Uzun yıllar sosyalist yönetim altında yaşamış ve ardından serbest piyasa ekonomisine geçmiş DAÜ'lerin her biri kendi özelinde bir takım problemler yaşamışlardır. DAÜ'de yaşanan problemler genel anlamda ekonomiden kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Bu grupta olan Macaristan, piyasa ekonomisine hemen adapte olamamış, ekonomik anlamda istikrarsızlıklar yaşamıştır. Ekonomik istikrarsızlık sosyal ve politik yaşamda huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. AB tarafından yapılan mali yardımların değişim için gerekli kriterleri sağlamada yeterli olmadığına hükümet tarafından belirtilmesi AB'nin yükümlülüğünde görülmüş ve eleştirilmiştir. AB tarafından verilen mali desteklerin aday hükümet tarafından yeterli bulunmamıştır. Yaşanan bir diğer sorun katılım için gerekli kriterleri yerine getirme konusunda Macaristan'ın yavaş ilerleme kaydetmesidir (Güngörmüş, 2010, s.283). Serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte Macaristan'da özelleştirmeler artmıştır. Devlet kontrolü altında tarım, hayvancılık ve diğer birçok alanda özelleştirmelerin başlaması ekonomik açıdan fayda sağlamamış aksine gerilemeye sebep olmuştur. Bu gerilemenin sebebi, özelleştirmelerin devlet kontrolünden çıktıktan sonra bir denetime tabi olmaması nedeniyle yeterli düzeyde verim sağlanamamasıdır. Örneğin devlet kontrolünde olan tarım alanları özelleştirmeden sonra tamamen ekilmemiştir. Ekonomideki bu gerileme büyüme, işsizlik gibi oranları etkilemiş küçülme yaşanmış ve bu sorunlar siyasal huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. Böyle bir ortamda AB'ye üyelik için değişim çabaları başlamış fakat ekonomideki istikrarsızlık AB ile Macaristan ilişkilerinde bir takım problemlere yol açmıştır.

DAÜ'de genel olarak hızlı bir dönüşüm beklentisi oluşmuş fakat AB tarafından yapılan yardımlar süreci uzun bir döneme yaymıştır. Resmi olarak 1 Ocak 1993 yılında ayrılan ve benzer yapıya sahip olan Çekya ve Slovakya'da geçiş döneminde çevre ve tarım politikalarında ciddi düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu düzenlemeler önemli miktarda mali destekler ortaya çıkarmış fakat AB beklenen miktarda yardım sağlayamamıştır. Bu durum Çekya'nın AB'ye tam uyum göstermesini engellemiş ve taraflar arasında sorun olmuştur (Kavukçu, 2008, s. 100). Tarım sektörünün geri kalmış yapısı bir takım problemleri de beraberinde getirmiştir. Tarım alanında kullanılan teknolojinin gelişmemiş olması, arazilerin özel hale getirilmesi ve ithal ürünlerin iç pazarda üretilenlerden kaliteli olması durumu daha da kötüleştirmiştir. Bu olumsuz koşullar altında yabancı yatırımcının gelmemesi de Çekya ve Slovakya piyasasını olumsuz yönde etkilemiştir (Klavec, 1997). Kur değerleri ve faiz oranları artışı sonrası 1997 yılında Çekya'da Kron krizi yaşanmıştır. Kriz sonrası işsizlik artmıştır. Çekya genel görünümde ekonomik problemler yaşamış gibi görünse de aslında diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında çevre düzenlemeleri konusunda sorun yaşamıştır. Çevrenin korunması konusunda yapılması gerekenler özel sektör tarafından uygulanmamış ve hava kirliliği gibi önemli konularda Çekya diğer devletlerin gerisinde kalmıştır.

AB üyeliği yolunda çalışmalar gerçekleştiren Polonya'da dönüşümün şok terapi planı ile gerçekleştirilmeye çalışılması sorunların oluşmasına neden olmuştur (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008, s. 141). Diğer ülkelerde olduğu gibi Polonya'da da bu dönüşümün daha uzun bir zamanı kapsaması gerekmiştir. Fakat üyeliğin bir an önce tamamlanma çabası ve kabul tarihlerinin belirlenmesi işlemleri hızlandırmış ve sürecin kısılmasına neden olmuştur. Bu durum da daha fazla maliyet gerektirmiş ve Polonya'da bu maliyet talebinin AB tarafından karşılanmasını istemiştir. Verilen bütçeden duyulan memnuniyetsizlik taraflar arasında problem olmuştur. AB tarafından yapılması beklenen mali reformlar uygulama sürecinde ekonomik sistem üzerinde baskı oluşturmuştur. Sosyalist sistemin herkesi iş imkanı vermesi sonrasında bu sistemden ayrılan ülkelerde ciddi seviye de işsizlik ortaya çıkarmıştır. Yapılan yardımlar ve yabancı sermayenin ülke içine gelmesine rağmen işsizlik, genellikle en büyük problemler arasında yer almıştır. Bu bileşenler sonucunda Polonya'da bütçe daima açık vermiştir (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008, s.143). Bu durum da kamu içerisinde üyeliğe yönelik olumsuz bir algı oluşturmuştur.

5. Sonuç

Sovyetler Birliği işgal ettiği Doğu Avrupa topraklarını COMECON ve Varşova Paktı türü yapılarla kendine bağımlı hale getirmiştir. Bu yapıların yanı sıra bu ülkeleri dış borca bağlamış ve parasal yardımlarda bulunmuştur. Doğu Avrupa ülkeleri ekonomik ve siyasal olarak bağlı olduğu Sovyet hâkimiyetine karşı gelmek istemişse de bu isteğini uzun bir süre gerçekleştirememiştir. Sovyetler Birliği'nde yönetimde bulunan liderlerin politikaları ve uluslararası konjonktür sebebiyle Doğu Avrupa ülkelerinin Birlik hakimiyetine karşı gösterdikleri tepkiler farklı şekillerde karşılık bulmuştur. Soğuk Savaş'ın en yoğun zamanlarında çıkan isyanlar uluslararası konjonktür sebebiyle de sert bir şekilde bastırılmış fakat yumuşama dönemi itibarıyla yönetim üzerindeki katı kurallar gevşetilmeye başlamıştır. Gorbaçov'un politikaları, ekonominin kötü bir hal alması ve Gorbaçov'un Birlik üyesi ülkeleri ekonomik yük olarak görmesi ayrılma dönemini başlatmıştır. Doğu Avrupa ülkelerinin yaşadığı gelişim sürecinde Sovyetler Birliği'nin içerisinde bulunduğu şartlar ilk önemli noktayı teşkil etmektedir.

Doğu Avrupa halkı Sovyet yönetimi altında kaldığı süre boyunca refah kaybı yaşamıştır. Ekonominin kötüleşmesi ve işsizliğin artması isyanlara ve ayaklanmaya hazır bir toplum yapısı oluşturmuştur. Uzun süreli baskı ve kötü yönetiminin sonunda yumuşama havası ile birlikte kapatılan muhalif parti üyeleri, aydınlar, entelektüeller, öğrenciler ve işçi birlikleri devrimler gerçekleştirmiştir. Bu devrimleri takip eden süreçte yeni anayasalar hazırlanmış, muhalefet partileri kurulmuş, çok partili seçimler yapılmış ve parlamenter veya yarı-başkanlık hükümet sistemleri kurulmuştur. Gerçekleştirilen demokratik seçimler sonucu Sovyetler Birliği'nin yerine halkın seçtiği yönetimler oluşturulmuştur. Bu siyasal dönüşüm uzun yıllar demokratik yönetim arayışında olan Doğu Avrupa ülkelerinin çalışmaları ile gerçekleşmiştir. Elbette bu isteğin arkasında uluslararası alanda mevcut olan değişim havası da etkili olmuştur.

Sosyalist sistemden ayrılan DAÜ'nün tam anlamıyla siyasal ve ekonomik bir dönüşüm yaşaması kendi başlarına pek mümkün olmamıştır. Demokratik bir dönüşümün yaşanabilmesi ekonomik refahın artması ile ilişkilendirilmektedir. Doğu Avrupa ülkeleri Soğuk Savaş döneminde ekonomik anlamda kötüleşmiştir. Tarıma yönelik çalışmalar azalmıştır. Merkezi yönetim sistemi ile üretim ihtiyaca göre değil merkezi plana göre yapılmış ve bu durumun sonucunda ürün fazlası veya eksiği oluşmuştur. Bu ve buna benzer sebeplerle ekonomi kötüleşmiştir. Siyasal anlamda bir dönüşüm başlatılmış fakat ekonomik desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Gerekli ekonomik destek Avrupa Birliği tarafından sağlanmıştır.

Avrupa Birliği, Sovyet etkisinden kopan bu ülkelerin yeniden bu yönetim etkisine girmesinden çekinmiştir. DAÜ tarihi bağlar sebebi ile Avrupa'nın bir parçası olarak görülmüş ve Birlik içerisinde yer alması gerektiği tartışmaları zaman zaman gündeme gelmiştir. Doğu Avrupa'nın olası üyeliği durumunda doğuya yönelik sınır tehlikesi Almanya'dan uzaklaşacak ve Avrupa Birliği devletleri için yeni pazarlar oluşturulacaktır. Sayılan bu sebepler Avrupa Birliği'nin DAÜ'nün Birliğe üyeliğini istemelerinin gerekçelerini oluşturmaktadır. DAÜ ise siyasal, ekonomik ve demokratik dönüşümün Avrupa Birliği'nin desteği ile gerçekleşeceği düşüncesi ile üyeliği istemiştir. Tarafların çıkarları doğrultusunda istenen üyelik öncesi Avrupa Birliği bir takım ekonomik yardımlar gerçekleştirmiştir. Fakat bu yardımlar Avrupa Birliği'nin belirlediği alanlarda kullanılmak üzere yapılmıştır. Avrupa Birliği aynı zamanda bu yardımları siyasal değişikliklerin yapılması şartı ile vermiştir. Aday ülkeler iktisadi, siyasi ve parasal açıdan Birliğe uyum sağlamalı ve insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi, azınlıklara saygı gibi hakları koruma altına almış olmalıdır. Bu uyum koşulları 1993 yılında imzalanan Kopenhag kriterleri ile uygulanmaya başlamıştır. Avrupa Birliği DAÜ'nün üyeliğini desteklemek amacıyla Avrupa Birliği ISPA, SAPARD ve PHARE yardım programlarını hayata geçirmiştir.

DAÜ'nün Sovyetler Birliği yörüngesinden Avrupa Birliği üyeliğine doğru yaşamış olduğu yönelim ülkelerin ekonomi ve siyasal değerleri üzerinde pozitif ve negatif etkiler oluşturmuştur. Uzun yıllar sosyalist sistem ve merkezi planlı ekonomik yapı ile yönetilen DAÜ'ler hızlı bir dönüşümün olumsuz etkisini ekonomik yansımalar aracılığı ile deneyimlemiştir. AB tarafından üyelik yolunda oluşturulan kriterler ekonomik yapısını henüz sağlamlaştırmamış DAÜ'ler için zorlayıcı olmuştur. İşsizlik oralarında meydana gelen artış, ekonomik istikrarsızlık, AB'den beklenen bütçenin yeterli

görülmemesi ve buna benzer sorunlar ilerlemeyi yavaşlatmıştır. Fakat DAÜ’de meydana gelen pozitif yönlü gelişmeler yavaşlama ile kıyaslandığında daha ileri seviyededir.

Uluslararası konjonktür her iki tarafı Avrupa Birliği üyeliğini desteklemeye teşvik etmiştir. Doğu Avrupa ülkeleri için siyasal anlamda dönüşüm Avrupa Birliği adaylığına başvuru sürecinden önce, Sovyetler Birliği’nden ayrıldığı dönemde başlamıştır. İstenilen dönüşümlerin sağlanabilmesi için ekonominin yetersiz kaldığı noktada Avrupa Birliği yardımları devreye girmiştir. Avrupa Birliği tarafından yapılan mali yardımlar ve oluşturulan siyasal ve ekonomik kriterler sonucu Doğu Avrupa ülkeleri hızlı bir dönüşüm içerisine girmiştir. DAÜ sosyalist sistemden ayrılması ile planladığı siyasal dönüşümleri hayata geçirmeye başlamıştır. AB ise öncelikli olarak ekonomik açıdan ve sonrasında siyasal açıdan destek ve koşulları ile bu dönüşüme katkı sağlamıştır. AB, DAÜ’lerin ilerleme kaydetmesinde tetikleyici güç niteliği taşımıştır.

Kaynakça

- Akçay, B. S. ve Göçmen, İ. (2012). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kuramlar ve Politikalar*. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. (17. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aytekin, Ö. (2016). *1956 Macar Ayaklanması*. Erişim: 9 Mayıs 2019, http://www.cherkessia.net/author_article_detail.php?article_id=4193
- Begaj, J. (2016). AB’ye Katılımı Hazırlayan Ortaklık Anlaşmalarının Tarihi ve Siyasi Süreç Kapsamında Şekillenmesi ve AB Üyeliği Üzerindeki Etkisi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15 (1), 29-72.
- Berry, R. (2007). Heart of Europe: a brief History of Hungary. *Central for Russian Central and East European Studies*, 1-12.
- Claudin, F. (1990). *Komintern’den Kominform’a: Komünist Enternasyonelin Bunalımı*. (1. Baskı). İstanbul: Belge Yayınları.
- Crump, L. (2016). The Multilateralisation of soviet Bloc Security: The Hungary Revolution from Eastern European Perspective. *COJOURN*, 1 (3), 1-15.
- Coşkun, N. (1996). Doğu Avrupa Ülkeleri ve Rusya’da Uygulanan İstikrar Politikaları ve Sonuçları (1990-1995). *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 7 (22), 49-60.
- Çavuşoğlu, N. (2013). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Bulgaristan* (Yüksek Lisans Projesi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Çatalbaş, N. ve Yıldırım, Z. (2008). Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açıklarının Nedenleri: Polonya ve Kırgızistan Örneği. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 2008-1, 133-156.
- Dallin, A. (1957). Soviet Policy Toward Eastern Europe. *Journal of International Affairs*, 11(1), 48-59.
- European Commission, (2015). *Final Evaluation of PHARE Report 2015*. Erişim, 5 Şubat 2018, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/financial_assistance/phare/evaluation/2015/20150806-phare-ex-post-evaluation-final-report.pdf
- Füle, S. (2013). *Copenhagen Criteria The Backbone of EU Enlargement*, Erişim 17 Mart 2018, <file:///C:/Users/Dlk/Downloads/20%20Years%20that%20Changed%20Europe.pdf>
- Green, P. (1997). The Third Round in Poland. *New Left Review*, 1 (101), <https://newleftreview.org/issues/I101/articles/peter-green-the-third-round-in-poland.pdf>
- Güngörmüş, N. (2010). *Macaristan’da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, (1. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hacıtahtiroğlu, K. (2006). *Avrupa Birliği Genişleme Evrelerinde İzlenen Siyaset ve Türkiye İlişkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Horvath, J. (2006). A Short Guide to the History of Hungary in the 20th Century, *Bolyai Society Mathematical Studies*, 14, 549-554.
- İmamoğlu, N. (2011). *Sosyalist Dönemde Bulgaristan’da Türk Kimliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

- Karabacak, H. (2004). *Avrupa'nın Mali Yardım Prosedür ve Teknikleri ve Türkiye ile Mali İşbirliği*, (Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi), T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara.
- Kavalalı, M. (2005). *Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri*, Devlet Planlama Teşkilatı, Erişim, 15 Mayıs, 2017, file:///C:/Users/Dlk/Downloads/Avrupa+Birli%C4%9Figenisleme.pdf
- Kavukçu, M. (2008). *Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği'ne Entegrasyonu: Çek Cumhuriyeti Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Klacek, J. (1997). "From Attracting Foreign Capital to Managing Capital Flows: The Czech Case", "Financial Inflows to Transition Economies" konferansında sunulan tebliğ.
- Mantar, İ. (2010). *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının Gelişimi ve Genişleme Sürecinde Transatlantik Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- Mor, H. (2010). Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci Ve Sorunları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14(1), 499-541.
- Palmer, T. (2004). Sosyalizm Doğu Avrupa'da Neden Çöktü. *Liberal Düşünce Dergisi*, 33, 89-94.
- Roskin, M. G. (2007). *Çağdaş Devlet Sistemleri*, (3. Baskı) (Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yayınları.
- Şahin, H. (2002). *İktisada Giriş*, (6 Baskı) Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Türbedari, E. (2004). *Güneydoğu Avrupa Ülkelerinde İktisadi Dönüşüm Süreçleri: Bulgaristan ve Romanya Örnekleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, (2012). *Euro Bölgesi'nde İşsizlik*. Erişim, 25 Ocak 2018, https://www.ab.gov.tr/files/EMPB/euro_bolgesi_issizlik.pdf
- Ulutürk, S. (2001). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 131-139
- Uslu, A. (2008a). Ellinci Yıldönümünde 1956 Macar Devrimi. *Devrimci Marksizm*, 1, 130-154.
- Uslu, A. (2008b). Prag Darbesi'nden Prag Baharı'na, *Devrimci Marksizm*, 6-7, 150-160.
- Veli, E. (2016). *Sosyalizm Sonrası Romanya'da Demokrasi ve Siyaset* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yeğen, İ. (2009). *AB Mali Yardımları ve AB'nin Yeni Üye Ülkeleriyle Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Yücel, B. (2011). Komünizm Sonrası Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki Anayasacılık Hareketleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60 (3), 635-690.
- Yusuf, N. S. (2012). *Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne Geçiş Süreci* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Zarakoğlu, R. (1990). *Doğu Avrupa Dosyası (1. Baskı)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Zidek, L. (2014). Evaluation of Economic Transformation in Hungary. *Rewiev of Economic Perspectives*, 14 (1), 55-88.